

Toros Üniversitesi
Toros University
Sciences

İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi
Faculty of Eco., Administrative and Social

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Dergini Sahibi/ Owner of the Journal

İİSBF Adına,
Ali Özveren

Mütevelli Heyet Başkanı / Chairman of Board of Trustess

Editör/ Editor

Prof. Dr. Süleyman Türkel

Yardımcı Editör/ Assistant Editor

Prof. Dr. Kamuran Elbeyoğlu
Doç.Dr. Abdullah Çalışkan
Doç.Dr. Mert Aktaş

Yayın Kurulu / Publishing Board

Prof. Dr. Süleyman TÜRKEL
Prof. Dr. Haluk KORKMAZYÜREK
Dr. Öğr. Üyesi Münir Yalçın ORTAKALE
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Yavuzalp MARANGOZ
Dr. Öğr. Üyesi Murat KÖYLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Sema Bengi GÜRKAN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Murat KÖYLÜ
Arş. Gör. Gökçe Manavgat

ISSN: 2147-8414

Cilt/Volume: 5

Sayı/Issue: 8
Yıl/Year: 2018

Taranan İndeksler/Indexed by
TUBİTAK-Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM)
DRJI- Directory of Research Journal Indexing
SOBİAD
Google Scholar

Toros Üniversitesi İ.İ.S.B.F Sosyal Bilimler Dergisi, yılda 2 kez yayımlanan hakemli bir dergidir. Ekonomi, İşletme, Maliye, Muhasebe, Finans, Tarih, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Psikoloji ve Sosyal Psikoloji v.b. sosyal bilim dallarında yapılan araştırmaları konu alan makalelere yer verilecektir. Derginin yayın dili Türkçe ve İngilizcedir. Word dosyası halinde <http://dergipark.gov.tr/iisbf> adresine gönderilen aday makaleler, yazım kurallarına uygunluk kontrol edildikten sonra hakem sürecine yönlendirilecektir. Dergide yayımlanan makalelerin dil, bilim, yasal ve etik sorumluluğu yazara aittir. Makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr.	Ahmet Burçin YERELİ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Ayten Ayşen KAYA	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Banu YAZGAN İNANÇ	Toros Üniversitesi
Prof. Dr.	Fatma OREL	Çukurova Üniversitesi
Prof. Dr.	Gonca BAYRAKTAR DURGUN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr.	Haluk KORKMAZYÜREK	Toros Üniversitesi
Prof. Dr.	H. Nejat BASIM	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr.	Kamuran ELBEYOĞLU	Toros Üniversitesi
Prof. Dr.	Leyla ŞENTÜRK ÖZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet Devrin AYDIN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet TANYAŞ	Maltepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mete YILDIZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Necmiddin BAGDADIOGLU/	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr.	R. Fatih SAYGILI	Ege Üniversitesi
Prof. Dr.	Turhan KORKMAZ	Mersin Üniversitesi

Prof. Dr.	Türksel KAYA BENSĞİR	TODAİE
Prof. Dr.	Ünsal SIĞRI	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr.	Abdullah ÇALIŞKAN	Toros Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatih ÇETİN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr.	İbrahim Sani MERT	Antalya Bilim Üniversitesi
Doç. Dr.	Köksal HAZIR	Toros Üniversitesi
Doç. Dr.	M. Kemal ÖKTEN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr.	M. Kemal ÖKTEN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Mert AKTAŞ	Toros Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa BEKMEZCİ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Aslıhan YAVUZALP MARANGOZ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Ayhan DEMİRCİ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Cengiz TUNÇ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Halil İbrahim AYDIN	Batman Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	İbrahim BOZ	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	M. Fatih ÇINAR	Avrasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Necmettin ÇELİK	Kâtip Çelebi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Özcan IŞIK	Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Saffet AKKAYA	Avrasya Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Sedat AYYILDIZ	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Sema Bengi GÜRKAN	Toros Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi	Şenay ATAM	Korkut Ata Üniversitesi

İÇİNDEKİLER:

Sayfa

**ŞİLİ'DE GİZLİCE VE KAFAMDA BİR TUHAFLIK KİTAPLARI
ÜZERİNDEN NEOLİBERALİZMİN MEKÂNA VE BELLEĞE
ETKİSİ**

6-25

Arş. Gör. Bayram Koca

Arş. Gör. Eser Ergönül

GÖÇ ÇALIŞMALARI İÇİN KAVRAMSAL BİR ÇERÇEVE

26-49

Dr. Türken Çağlar

ADALET BAKANLIĞINA BAĞLI KURUMLARDA ÇALIŞAN PERSONELİN YAŞADIĞI TÜKENMİŞLİK, İŞ DOYUMU VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ Dr. Bülent Tansel	50-77
TÜRKİYE'DE SİVİL-ASKER İLİŞKİLERİNİN TEMEL AÇMAZLARI ve UZLAŞI İMKÂN LARI Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uluçakar	78-103
DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİĞİN İŞ PERFORMANSINA ETKİSİ: LİDER ÜYE ETKİLEŞİMİ VE ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞIN ARACILIK ROLÜ Doç. Dr. Abdullah Çalışkan	104-140
SOSYAL PAZARLAMA KAVRAMI VE SOSYAL PAZARLAMADA SOSYAL MEDYA KULLANIMI: SAĞLIK KAMPANYALARI UYGULAMALARI Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Yavuzalp Marangoz	141-165
Dr. Öğrencisi Özgür Uğur Arıkan YAŞAM TATMİNİ ÖLÇEĞİNİN TÜRKÇE GEÇERLİLİK VE GÜVENİRLİLİK ÇALIŞMASI Doç. Dr. Mustafa BEKMEZCİ	166-177
TÜKETİCİLERİN AKILLI TELEFON UYGULAMALARINI KULLANMA NİYETİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN KULLANIM TUTUMUNA VE NİYETİNE ETKİSİ Arş. Gör. Sena Tekeli Arş. Gör. Ayşe Şahin	178-197
ÖRGÜTSEL SESSİZLİĞİN KAYIRMACILIĞA ETKİSİ ÖRGÜTSEL GÜVENİN ARACILIK ROLÜ Doç. Dr. Abdullah Çalışkan Dr. Öğr. Üyesi Emine Özlem Köroğlu Ayten Taşkın	198-220
TÜRK KAMU HASTANELERİ BİRLİĞİNE AİT BAZI SAĞLIK GÖSTERGELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN KANONİK KORELASYON ANALİZİ İLE İNCELENMESİ Dr. Öğr. Üyesi. Ayhan Demirci	221-235

**CUMHURİYET SENATOSU DÖNEMİ KADIN SİYASETÇİLERİN
TÜRK KAMU BÜROKRASİSİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

Dr. Öğr. Üyesi Ümmügülsüm Candeğer
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Burhanettin Coşkun

236-262

**KRİPTO PARALAR VE ULUSLARARASI FİNANSAL
PİYASALARDA YERİ**

Dr. Öğr. Üyesi Meltem KESKİN KÖYLÜ

263-276

**MONDROS MÜTAREKESİ SONRASI VE MİLLİ MÜCADELE
DÖNEMİNDE JANDARMA TEŞKİLATI**

Dr. Öğr. Üyesi Murat Köylü

277-293

Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Temel Açmazları Ve Uzlaşım İmkânları

Mustafa Uluçakar *

Özet: Bu makalenin amacı, Türk sivil-asker ilişkilerinin temel açmazlarının neler olduğu ile Batılı demokratik gözetim norm ve standartlarına uygun bir ilişki biçimi tesisi için uzlaşım imkânlarının olup olmadığını incelemektir. Amaca varmak için öncelikle, Batılı sivil kontrol yöntemlerinin neler olduğu, nasıl uygulandığı ve hangi yönleriyle Türkiye örneğinden farklılaştığı konuları ele alınmıştır. Arkasından, Türk sivil-asker ilişkilerinin temel açmazlarının neler olduğu ve siyasi otorite ile askeri elitlerin bu konular üzerinde ne ölçüde uzlaşım sağlamadıkları tartışılmıştır. Son olarak da, sivil ve askeri elitler ile vatandaşlar arasında diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaşım zemini üzerine oturtulmuş bir demokratik gözetim modelinin tesisi olanakları sorgulanmıştır. Nitel ve ikincil verilere dayanan çalışma sonucunda Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan temel zorlukların, kurumsal nedenlerden ziyade, ilişki tarafları arasındaki kültürel ayrışmalardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Diğer bir deyişle çalışmada, sözü edilen demokratik gözetim modelinin; din-devlet ilişkileri, ayrılıkçı Kürt sorunu, militarist, otoriteryen eğilimler üreten eğitim ve kültür kalıpları gibi siyasal kültürde ayrışmalara yol açan ve bu yönüyle demokrasi krizi yaratan sorunlar çözüldüğü takdirde sağlanabileceği sonucuna varılmıştır. Çalışmanın Türk sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerinin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasına imkân sunabileceği ve bu bağlamda ilgili literatüre katkı sağlayacağı değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Sivil – Asker İlişkileri, Türk Sivil - Asker İlişkileri, Türk Silahlı Kuvvetleri, Demokratik Gözetim, Uzlaşım

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Avrasya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, mulucakar@gmail.com

The Main Dilemmas of Civil-Military Relations in Turkey and the Potentials for Concordance

***Abstract:** The aim of this paper is to analyze and discuss the realm of discordances, as well as the potential for concordance for setting a civil-military relation that is convenient with the Western democratic governance norms and standards. In order to reach this aim study begins with the examination on what the Western civilian control means are, how they are applied and differ from the Turkish samples. Then, the main dilemmas of the Turkish civil-military relations and the degree of concordance between the civil and the military elites on those matters are discussed. Finally, the possibilities for setting a democratic governance model, based on dialogue, co-operation and shared objectives among the civil, the military elites and the citizenry, are investigated. As a result of the study based on qualitative and secondary sources, it is determined that the main dilemmas of the Turkish civil-military relations are stemmed from the cultural divergences among the related parties rather than institutional reasons. In other words, the study concludes that such a democratic governance model could be achieved if the problems paving the way for the political divergences and thus triggering democratic crises such as; religion-state relations, separatist Kurdish question and cultural patterns fabricating militarist and authoritarian tendencies were tackled. It is estimated that the study may offer an opportunity to better understand and construe the dynamics of the Turkish civil-military relations and thus contribute the related literature.*

Key Words: Civil – Military Relations, Turkish Civil – Military Relations, Turkish Armed Forces, Democratic Oversight, Concordance

GİRİŞ

Bu makalenin amacı, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerini anlamamıza hizmet edebilecek bütünlüklü bir açıklama çerçevesi oluşturarak, siyasi otorite ile askeri elitler arasındaki uzlaşmazlık alanlarını ve uzlaşma imkânlarını değerlendirmek ve tartışmaktır. Amaca varmak için çalışma üç ana çerçevede ele alınmıştır. Diğer bir deyişle makalede, öncelikle, Batılı kontrol yöntemlerinin neler olduğu, nasıl uygulandığı ve Türk sivil-asker ilişkilerinin hangi yönleriyle Batılı kontrol yöntemlerinden farklılaştığı konuları ele alınmıştır. Daha sonra, Türkiye’de demokratik gözetim konusunun temel açmazlarının neler olduğu ve bu kapsamda siyasi otorite ile askeri elitlerin hangi konular üzerinde ve ne ölçüde uzlaşıp uzlaşamadıkları tartışılmıştır. Son olarak da, taraflar arasında diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaşma zemini üzerine oturtulmuş bir demokratik gözetim modelinin tesisi olanakları sorgulanmıştır. Bu kapsamda Türkiye’de tarihsel süreç içerisinde askeri vesayeti sona erdirmeye yönelik olarak gerçekleştirilen siyaset kurumu düzenlemeleri ile sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel değişken ve faktörlerden bazılarının², Türkiye’deki askeri vesayet üzerindeki etkileri sorgulanmıştır.

Çalışma için gereksinim duyulan veriler iki farklı kaynaktan elde edilmiştir: İlki, konu hakkında yazılmış, yayınlanmış çalışmalara dayalı ikincil kaynaklardan elde edilen verilerdir. İkinci olarak, askerlerin algı biçimlerinin tespitine yönelik olarak, subay emekli ve farklı nedenlerle ordudan ayrılmış subaylarla yapılan mülakatlardan³ elde edilen verilerdir. Ayrıca tartışma ve analizleri zenginleştirmek amacıyla, Türk vatandaşlarının demokrasi ve sivil-asker ilişkilerine ilişkin algı biçimlerinin tespitine yönelik olarak araştırma şirketleri tarafından yapılan araştırmaların verilerine göz atılmıştır. Bu veriler, gerekli tartışma ve değerlendirmeler için bütünlüklü bir yaklaşım ile ele alınmıştır.

Aslında, ABD ve Avrupa’da akademik çevreler, ‘güvenlik sektörünün demokratik gözetimi’ sorunsalı kapsamına, sadece ülkelerin ordularını değil, silah taşıyan bütün güvenlik birimlerini (polis, jandarma, sahil güvenlik, özel güvenlik birimleri, vb.), eşit öncelikli inceleme alanları olarak dâhil etmektedir. Ancak Türkiye’de, sözü edilen bu birimlerden sadece Türk Silahlı Kuvvetleri’nin (TSK) siyaseti düzenleme yeteneğine sahip olması, bu çalışmanın, TSK’yı kapsayacak biçimde sınırlandırılmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, çalışmanın konusu, silahlı kuvvetlerin demokratik kontrolü üzerinden örüntülenmiştir.

---

²Sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel; ‘askerlerin siyasal karar alma süreçlerinde yer alış biçimi’, ‘askeri eğitim’, ‘askerlerin meslek içi sosyalleşme süreçleri’, ‘askeri disiplin’, ‘itaat kültürü’, ‘militarist zihniyet kalıpları’, ‘iç güvenlik’ ve ‘askeri korporatist yapılanma’ gibi faktör ve değişkenlerin, Türk sivil-asker ilişkilerini en fazla etkileyenler olduğu düşünülmektedir.

³Mustafa Uluçakar tarafından 2013 yılında tamamlanan, ‘Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü’ başlıklı doktora tezi çalışması kapsamında, muhtelif kuvvet, sınıf ve rütbedeki 3 emekli general ve 6 albay; siyasî görüşleri nedeniyle TSK’dan ilişkileri kesilmiş, askeri darbe mağduru 3 eski subay ve dört asker kökenli akademisyen olmak üzere toplamda 16 adet derinlemesine yarı-yapılandırılmış mülakat yapılmıştır.

Türk sivil-asker ilişkileri konulu araştırma ve incelemelerin çoğunda Samuel P. Huntington (1993)'un 'liberal sivil-asker ilişkileri kuramının',⁴ analiz çerçevesi kullanılmakta ve sivil-asker ilişkileri sorunsalı, siyasi otorite ile askerler arasında gerçekleşen stratejik biçimli bir ilişki ve/veya sivil-asker dikotomisi olarak ele alınmaktadır. Buna karşın Rebecca L. Schiff (1995), 'Uyum Kuramı'⁵ (Theory of Concordance) olarak adlandırılacak sivil-asker ilişkileri modellemesinde, vatandaşları da ilişki kapsamına dâhil etmektedir. Benzer biçimde, Türk sivil-asker ilişkilerini ele alan çalışmalarında, vatandaşları da bu ilişkiye dâhil ederek normatif bir çerçeve oluşturmayı deneyen az sayıdaki araştırmacıdan biri olan Nilüfer Narlı (2004), siyasal otorite, askeriye ve vatandaşların birlikteliğiyle Türkiye'nin tarihsel, kültürel, sosyal koşullarına uygun bir yönetim modeli yaratılmasının gerektiğini düşünmektedir. Esasen, Türk sivil-asker ilişkileri Batılı pratiklerde benzerlerine rastlanmayan toplumsal ve siyasal örüntüler ile biçimlenmekte ve toplumun bütününe sinen söylem ve pratiklerden etkilenmektedir. Türk sivil-asker ilişkilerine ilişkin tarihsel sürece bakıldığında, vatandaşların sivil-asker ilişkilerine ilişkin çerçeveyi çizmede kuşatıcı roller üstlendiği, dahası askeri müdahaleleri teşvik etmede de caydırmada etkin bir rol oynadığı görülecektir.⁶ Bu nedenle çalışmada Türk vatandaşları sivil-asker ilişkilerinin tarafları arasına dâhil edilerek analiz çerçevesi genişletilmiştir.

1. Türk Sivil-Asker İlişkilerinin Batılı Emsalleriyle Karşılaştırılması

Devletlerin kontrol ve baskı işlevini yerine getirmekle görevli olan ordular, şiddet gereçleri ile donatılmaktadır. Silah taşıyan bu kurumsal yapıları Platon (2001: 65), 'koruyucular' olarak adlandırmaktadır. Plâton'un Devlet isimli eserinde, 'quis custodiet ipsos custodes' (koruyuculardan kim koruyacak veya kontrol edenleri kim kontrol edecek) sorusu⁷ yer almaktadır. Zira koruyucuların sahip oldukları şiddet

⁴Huntington askerliğin bir meslek alanı/uzmanlık alanı olarak ayrılması ve sınırlarının çizilmesi zorunluluğuna vurgu yaparken, buradan çıkan bir sonucun da altını çizmektedir. Huntington'a göre, askerler üzerindeki sivil kontrolün en üst düzeye çıkarılabilmesi için, en sağlıklı ve etkin norm, objektif kontroldür. Objektif kontrol, askerlerin profesyonel yeteneğinin artırılması ve politikadan bütünüyle uzaklaştırılması ile sağlanır. Huntington profesyonel meslek ile diğer iştiğal alanları arasındaki ayrımı da, sorumluluk, uzmanlık ve değerleri ortaklaştırma kavramları aracılığıyla yapmaktadır. Bu üç kavramdan oluşan bir yapı, profesyonellik olarak adlandırılmaktadır (Huntington 1993: 80-81).

⁵ Schiff'in modelinin metodolojisinde, diğerlerinden farklı olarak, siyasi otorite, askerî elit ve vatandaşlar, sivil-asker ilişkilerinin tarafı olarak görülmektedir. Schiff sözü edilen bu tarafların; ordunun sosyal kompozisyonu, orduya aktarılacak kaynakların -insan, teçhizat ve malî- niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol, askere alma metotları ve ordunun değer, ritüeller ve sembolleri olarak sıraladığı dört ölçüt üzerinde uzlaşma sağlamanın istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi yaratacağını düşünmektedir (Schiff, 1995: 7-24).

⁶ 27 Mayıs 1960 darbesinin failleri arasında gördüğü CHP'nin 1957 seçimlerinde artırdığı oylarını, darbe sonrasında düşürmüş ve 1965 seçimlerinde 1960 darbesiyle siyasal yaşamına son verilen DP'nin devamı olan AP'yi desteklemiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi'ni ekseriyetle destekleyen vatandaşlar, 1980 Darbesi sonrasında askerî yönetimin önerdiği siyasal seçeneklere destek vermemiştir. En son olarak da 15 Temmuz 2016'da seçilmiş siyasi otorite çağrısıyla vatandaşlar sokaklara dökülerek, 248 şehit vermek pahasına FETO darbesini engellemiştir.

⁷ Soru Plâton tarafından, şu şekilde cevaplandırılmıştır: "Onlar kendilerini kendilerinden de koruyacaklardır. Biz koruyuculara öyle asil bir yalan söylemeliyiz ki, bu yalan onları, hizmet ettikleri kitleden daha iyi olduklarına ve bu nedenle de, kendilerinden daha düşük niteliktekileri kontrol etmekle yükümlü olduklarına inandırır" (Plâton, 2001: 265).

tatbikine uygun olan bu donanımın, tesis edildiği amaç dışında, bireysel hak ve özgürlüklere yönelik olarak kullanılabilmesi de ihtimal dâhilindedir. ‘Quis custodiet ipsos custodes’ sorusu, birbiriyle bağlaşıp bir dizi ilave soruyu da beraberinde getirmektedir. Bunlar, ‘demokratik düzeni ve toplumu koruyuculara karşı kim koruyacaktır?’, ‘koruyucuları gözetim altında tutacak başka koruyucu kurumsal yapılar mı kurulmalıdır?’, ‘eğer öyleyse, en üst kurumsal yapıyı kim gözetim altında tutacaktır?’ sorularıdır. Bu çerçevede güvenliği sağlamakla görevlendirilen kurumların etkin bir şekilde kontrol edilmesi için, kimin, hangi yetki ile hangi hususları, niçin ve nasıl kontrol edeceği sorularının da cevaplandırılmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda, orduların kuruluşundan bu yana geçerli olma özelliğini sürdüren güvenliğin sağlanması ihtiyacına yönelik olarak oluşturulan silahlı gücün, demokrasinin öngördüğü diğer kurumsal yapıları tehdit etmeye ve/veya ortadan kaldırmaya yönelik eylemlerde kullanılma olasılıklarının nasıl bertaraf edileceği hususu, demokratik sistemlerin önde gelen sorunlarından biri olma özelliğini taşımaktadır. Demokratik sistemlerde, devletlerin tekelindeki meşru gücün kullanılma esaslarına ilişkin sorulara, öncelikle anayasal/yasal ve yapısal/kurumsal düzenlemeler yoluyla cevap getirilmeye çalışılmaktadır. Bu düzenlemeler ‘demokratik olarak seçilmiş siyasi otoriteyi’, orduların anayasa/yasayla belirlenmiş görev ve sorumluluklar dışında söylem ve eylemlerde bulunmalarını caydıracak/önleyecek tedbirleri almaya yetkili kılmaktadır.

Carlos C. Montero’ya (2007: 4) göre, Avrupa demokrasileri tarihsel ve kültürel gelişim çizgilerinin ayırt ettiği iki farklı biçimde tasnif edilmektedir. Bunlar, geleneksel demokrasiler ve post-otoriter demokrasilerdir. Hükümet etme biçimleri tarihsel ve kültürel bağlamla ilintili biçimde şekillenmekte ve anayasada yer almaktadır. Demokratik sistemlerde anayasalar; kurucu, düzenleyici ve egemen yasalardır. Yurttaşların temel hak ve özgürlükleri ile kuvvetler ayrılığı ve dengesi anayasalarla kurulur. Montero (2007: 5) anayasal düzenlemeleri, demokratik kontrolün en önemli ögesi olarak görmekte ve orduları kontrol etmeye yönelik düzenlemelere, anayasalarda yer verilmesinin uygun olacağını belirtmektedir. Ancak Avrupa demokrasilerinin tümünde, orduları kontrol etmeye yönelik anayasal/yasal ve kurumsal düzenlemeler, benzer biçimde düzenlenmemektedir.⁸ Bu nedenle de, eşit ölçüde güçlü ve etkin değildirler. Ayrıca Avrupa devletlerinin anayasalarının pek azında, orduların demokratik ve/veya sivil kontrolünün açıkça tarif edildiği bir çerçeveye yer verilmektedir. Millî güvenlik siyaseti belirleme süreci kararlarının ve karar vericilerin hesap verebilirliğini düzenleyen hükümler ise pek çoğunda yeterince belirgin değildir. Keza hükümet etme biçimleri de; monarşiler, parlamenter demokrasiler ve başkanlık/yarı başkanlık sistemleri şeklinde farklılaşmaktadır. Anayasal/yasal düzenlemeler ile hükümet etme biçimlerinin farklılaşması, bütün kontrol ve denge mekanizmalarının genel bir norma uydurulmasını güçleştirmektedir.

Orduların kontrolüyle yükümlü makamlar kapsamına yasama, yürütme ve hatta yargı erklerinin bazı unsurları dâhil edilmektedir. Bunlar komite ve komisyonlar şeklinde teşkil edilmektedir. Bu oluşumlar dışında; kamu denetçiliği, hesap uzmanlığı, vb.

⁸Örneğin, Andora, İzlanda, Lihtenştayn, Monako ve San Marino gibi ordusu bulunmayanlar dışında kalan devletlerin anayasalarının hepsinde, orduların yönetimine ilişkin farklı hükümler yer almaktadır.

usuller de, siyasi otoritenin ordular üzerindeki denetimini sağlamaya yönelik olarak kullanılmaktadır. Ayrıca üniversiteler, araştırma kuruluşları, basın-yayın organları ile Hükümet Dışı Örgütler (NGO's, - Non-Governmental Organizations) de demokratik kontrolün bir parçası olarak kullanılmaktadır. Ancak bütün bu teşkilât, usul ve unsurların kullanılış biçimleri arasında da kayda değer farklar bulunmaktadır. Bu nedenle, demokratik kontrolün uluslararası veçhesi (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı - AGİT, NATO, Cenevre Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Denetimi Merkezi - DCAF⁹ vb. belgeleri), Avrupa demokrasilerinde görülen; usul, mevzuat ve uygulama farklarının giderilmesine yönelik olarak tasarlanmakta ve yapılandırılmaktadır.

Hans Born, Philipp Fluri ve Anders B. Johnsson (2003: 6) parlamentoları, orduların denetiminde yetkili en üst makam olarak görürken, buna ilişkin dört neden sıralamaktadırlar. Bunlardan ilki, demokratik sistemlerde parlamentoların otokratik eğilim ve uygulamaları caydırmaya/önlemeye yönelik en etkin kurumsal yapılar oluşudur. İkincisi, 'temsilsiz rıza olmaz' ilkesi gereği, temsilin en anlamlı yansıması parlamentolardır. Üçüncüsü, demokratik kontrolü sağlamaya yönelik yasal çerçeveyi, parlamentoların kurması ilkesidir. Dördüncüsü ise parlamentoların, devlet ile halk arasında köprü görevi göreceği kurumsal yapılar olmasıdır. Parlamentoların demokratik kontrol kapsamındaki işlevleri ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, yasama işlevi, savunma bütçesini onaylama, tavsiyede bulunma ve uyarma işlevleri; müşterek işlevlerdir. Parlamentoların gözetim ve denetime ilişkin işlevlerinin yerine getirilmesi için, genellikle, özel yetkili komisyon ve komiteler şeklinde, bazı özel yapılar oluşturulmaktadır. Parlamentonun bu komisyon ve komiteler marifetiyle; millî güvenlik siyaseti sürecini gözetim altında tutabilme ve kontrol edebilme imkânına kavuşturulması hedeflenmektedir. Bu komite ve komisyonlar; dış işleri, plan ve bütçe, endüstri, ticaret, bilim ve teknoloji, savunma sanayi destekleme/icra, vb. alanlarda faaliyet göstermektedirler. Parlamentolar; orduların demokratik kontrolüyle yükümlü en yetkin makamlar olmakla birlikte, kontrol sistemi zincirinde yürütme ve yargıya da önemli roller verilmektedir. Birçok demokratik sistemde yürütmenin başı, silahlı güçlerin de başkomutanı durumundadır. Bu rol ve işlev, farklı biçimlerde (sembolik, şekli, katı, daha az/çok aktif biçimleriyle) algılanmakta ve kurulmaktadır. Cumhurbaşkanlarının başkomutanlık yetkisi dışındaki yetkileriyle; başbakanların, bakanlar kurullarının ve savunma bakanlıklarının sorumluluk ve yetkilerine ilişkin anlayış ve düzenlemeler de farklılaşmaktadır. Bazı ülkelerin yürütme düzenlemeleri içinde yer verdikleri millî güvenlik kurullarının konumlandırılmaları ile yetki ve sorumlulukları da önemli değişiklikler göstermektedir.

Yargı erkinin demokratik kontrol ile ilişkili rol ve işlevlerinin en önde geleni, anayasa mahkemesinin rol ve işlevleridir. Anayasa mahkemeleri, genellikle, orduların bireysel hak ve özgürlükler ile demokratik düzeni tehdit eder mahiyetteki karar ve eylemlerinin

⁹Merkezi, Cenevre'de (İsviçre) bulunan, Cenevre Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Kontrolü Merkezi (The Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces - DCAF), 2000 yılında İsviçre Hükümeti'nin girişimiyle kurulmuştur. Türkiye de dâhil, 46 devlet tarafından desteklenen bu uluslararası bağımsız kuruluşun amacı ülkelerdeki orduların, demokrasiye uygun hareket etmeleri için gerekli denetim mekanizmalarını oluşturma konusunda hükümetlere, parlamentolara, sivil toplum örgütlerine danışmanlık sunmaktır.

yargılanması makamı olarak görülmektedir. Askerî mahkemelerin statü ve işlevlerinin belirlenmesi de yargı erkini orduların demokratik kontrolü ile ilişkili kılmaktadır. Zira bazı durumlarda, askerlerin suça iştirak biçimleri de, sivillerin suça iştirak biçimleri de, suçun mahiyeti ve davanın görüleceği mahkeme konusunda tereddütler yaratabilmektedir. Bu nedenle askerî yargı, genel yargı sistematığının içinde yer alabildiği gibi, dışında da tutulabilmektedir. Askerî yargının ayrı tutulduğu hallerde, yetkilendirilme alan ve düzeyleri de farklılaşabilmektedir. Bu tür durumlarda, bazı ülkelerde kamu denetçileri de devreye girebilmektedir. Kamu denetçileri, kişisel hak ve özgürlükleri kamu adına korumak ve garanti altına almak üzere görevlendirilen bağımsız kurumsal aktörlerdir. Genellikle kamu denetçileri parlamenter yapı içerisinde teşkil edilmekte ve yetkilendirilmektedir. Fakat bazı örneklerde kamu denetçilerinin yürütme düzeneği içerisinde teşkil edildiği ve yetkilendirildiği de görülmektedir. Hatta dünyada, savunma bakanlıklarına bağlandığı örnekler de mevcuttur. Ülkelerin bir kısmında askerî kamu denetçiliği varken, bazılarında bu kurumlar yoktur.¹⁰ Hesap uzmanlığı ve diğer denetçilik yapılarına da, demokratik kontrol sisteminin parçaları arasında yer verilmektedir. Ancak hesap uzmanlığı ve diğer denetçilik işlevlerinin nasıl yerine getirileceği konusunda da farklı anlayış ve uygulamalar görülmektedir. Demokratik kontrolün en uç elemanı ise, uluslararası standartların millî standartlarla uyumlaştırılmasını ve/veya uluslararası standartlara uydurulmasını temin etmek üzere ortaya çıkan teşkilâtlar ve rehber belgeleridir.

Özetle demokratik kontrolün kim tarafından yapılacağına ilişkin alan içerisine, en başta anayasalar/yasalar ve parlamentolar dâhil edilmektedir. Bu katman içerisinde ayrıca, yürütmenin katları (cumhurbaşkanı, başbakan, bakanlar kurulu, savunma bakanlığı), yargı kurumları, kamu denetçiliği, hesap uzmanlığı gibi yasal ve kurumsal yapılara da yer verilmektedir. Ülkeden ülkeye biçimleri değişmekle birlikte, uluslararası teşkilât ve belgeler aracılığıyla da bir standart oluşturulmaya çalışılmaktadır. ‘Kontrolü gereken unsurlar’ kapsamına, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (United Nation Development Program) (UNDP) 2002 Yılı Kalkınma Raporu’nda güvenlikle ilgili aktörler kapsamında yer verilenler dâhil edilmektedir.¹¹ Bunlar; silahlı kuvvetler, polis, yarı askerî kuvvetler, jandarma, istihbarat servisleri, sahil güvenlik, sınır güvenlik, gümrük yetkilileri ile ihtiyatî ve yerel/özel güvenlik birimleridir.

Demokratik kontrolün ‘nasıl’ına ilişkin ilkelere de hem yukarıda sözü edilen UNDP raporunda hem de 3 Aralık 1994 tarihli AGİT Davranış İlkeleri Rehberi’nde¹² yer verilmektedir. Bu belgelerde gözetim ve denetimin ‘nasıl’ına ilişkin bazı ilke ve prensipler sıralanmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, güvenlik meselelerinde en üst otoriteyi seçilmiş siyasi temsilciler olarak konumlandırılan ilkedir. Belgelerde seçilmiş siyasi temsilcilerin,¹³ gözetim ve kontrol işlevini hangi araçlarla¹⁴ yerine getireceğine de

¹⁰ Askerî kamu denetçiliği yetkisi bazı ülkelerde, (örneğin, Estonya, Finlandiya, Polonya, Romanya, Sırbistan, Slovenya ve İsveç) genel kamu denetçiliğine verilmektedir.

¹¹ AGİT Davranış İlkeleri Rehberi’nde de benzer hükümler yer almaktadır.

¹² AGİT, (1993) “Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security”, Programme for Immediate Action Series, No.7, <https://www.osce.org/fsc/41355?download=true>, (31.09.2016).

¹³ Cumhurbaşkanı, başbakan, yasama ve yasama içindeki komiteler, savunma, içişleri, dışişleri ve maliye bakanlıkları bu kapsama dâhil edilmektedir.

yer verilmektedir. Belgelerde ayrıca, gözetim ve denetimin ‘nasıl’ına ilişkin ilave bir dizi önleme yer verilmektedir. Bunlardan ilki, millî güvenliğin zorunlu kıldığı gizlilik halleri haricinde güvenlikle ilgili planlama sürecinin hem hükümet hem de kamu içinde yaygın şekilde erişilebilir hale getirilmesidir. İkincisi, güvenlik güçlerinin, seçilmiş siyasi otoritenin üstünlüğünü sorgulamaksızın kabul edecek bir profesyonel etik çerçevesinde eğitilmesidir.¹⁵ Üçüncüsü, sivil toplumun, güvenlik güçlerini denetleyecek araç ve imkânlarla sahip kılınması ve kamuoyunun güvenlik politikalarına ilişkin tartışmalara yapıcı katkı sağlamasıdır. Dördüncüsü, güvenlik güçlerinin kompozisyonunun kadınlar ve azınlık grupları da dâhil olmak üzere, toplumdaki çeşitliliği yansıtmasıdır. Beşincisi, askerî harcamaların, güvenliğin gerektirdiği zorunlu harcamaları kapsayacak ölçüde kısıtlanmasıdır. Altıncısı, demokratik kontrolle ilgili uluslararası yükümlülüklerle uyumun denetlenmesidir.

Türk sivil-asker ilişkilerinin Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin en kapsamlı girdiler, AB ilerleme raporları çerçevesinde yapılmıştır. Ayrıca konuya ilişkin kayda değer çalışmalardan biri, Avrupa Güvenlik Araştırmaları Merkezi (Center for European Security Studies - CESS), 2004-2010 yılları arasında Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) üyelik hazırlığı bağlamında Türkiye’deki sivil-asker ilişkilerindeki baskıları, seçenekleri ve değişim olasılıklarını inceleyen çalışmadır. Bu çalışma, İstanbul Politika Merkezi (İPM) ile işbirliği içinde yürütülmüş ve merkezi Ankara’da bulunan Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) de Nisan 2005’te çalışmalara iştirak etmiştir. CESS Kasım 2005’de, *Türk Sivil-Asker İlişkileri ve Avrupa Birliği: Süregelen Buluşmaya Hazırlık* başlıklı bir rapor¹⁶ hazırlamıştır. Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etütler Vakfı’nın (TESEV), Cenevre Silahlı Kuvvetlerin Demokratik Kontrolü Merkezi – (DCAF) ile birlikte yürüttüğü çalışmadır. Çalışma sonunda, ‘Almanak Türkiye 2005 - Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim’ başlıklı bir rapor hazırlanmıştır.¹⁷ Geline aşamada Türk sivil-asker ilişkilerinin Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin olarak, pek çok yeni düzenleme yapılmış olmakla birlikte, bu makalede, ağırlıklı olarak, AB ilerleme raporlarında dikkat çekilen hususlar ile bu iki kurumun tespitlerine yer verilmiştir.

1998 ve 1999 yılları AB İlerleme Raporu’nda, “ordu üzerindeki sivil kontrol eksikliği kaygıya neden olmaktadır” denmiş ve bu bağlamda, ordunun Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla siyasî hayatta oynadığı çok önemli role dikkat çekilmiştir. 2000 yılı İlerleme Raporu’nda “AB, NATO ve AGİT standartlarına aykırı olarak, Genelkurmay Başkanı

---

¹⁴Bunlar; ulusal güvenlik danışmanlık kurumları, komisyonlar, komiteler, finansal/idaî kurumlar, ombudsmanlar, hesap uzmanlığı, adli soruşturma/kovuşturma ile insan hakları kurul/komisyonları, meslek örgütleri, medya, araştırma kurumları, sivil toplum kuruluşlarıdır.

¹⁵Keza güvenlik güçlerinin eğitimi, anayasanın/yasaların, uluslararası hukukun ve insan haklarına uyumu sağlayacak ve geliştirecek biçimde düzenlenmelidir.

¹⁶Daha fazla bilgi için bakınız; Greenwood, David. (2005) Türk Sivil-Asker İlişkileri ve Avrupa Birliği: Süregelen Buluşmaya Hazırlık, <http://www.cess.org/publications/occasionals/view/?id=6> (Erişim: 19 Ekim 2016).

¹⁷Bayramoğlu, Ali ve Ahmet İnsel (2005) Almanak Türkiye 2005-Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Almanak_Turkiye_2008_Guvenlik_Sekt%C3%B6r%C3%BC_Ve_Demokratik_Gozetim.pdf (Erişim:17 Ekim 2016).

hala Başbakan’a karşı sorumludur” denmiş; ayrıca belgede, Radyo Televizyon Üst Kurumu ve Yüksek Öğretim Kurulu’nda Genelkurmay Başkanı tarafından seçilmiş birer üyenin bulunmakta olduğuna da işaret edilmiştir. 2003 yılı İlerleme Raporu’nda, milli savunmanın gizliliği gerekçesiyle Sayıştay denetiminden kaçan bazı bütçe dışı fonlar bulunduğu ve askerî harcamaların; hem bütçenin onaylanması, hem de hesapların denetlenmesi bakımından, parlamento tarafından tam olarak kontrol edilmesinin sağlanması gerektiği belirtilmiştir. 2005 yılı Raporu’nda ise Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nda değişiklik yapılması ve sivilin askerî mahkemelerde yargılanması gereğine dikkat çekilmiştir. CESS ve TESEV-DCAF tarafından hazırlanan raporlarda ise kuvvetli vurgularla, Avrupa’daki genel kabul görmüş normun, askerlerin seçilmiş siyasi otoriteye, hiçbir belirsizliğe yer vermeyecek şekilde tabi olması gerektiğine işaret edilmiştir. Ayrıca, Avrupa Birliği ülkelerinin tümünde, savunma politikasının yapılması, planlama, programlama, bütçeleme ve harcama konularında, askerlerin yetki ve özerkliklerinin ciddi biçimde sınırlandırıldığı, hatta pek çok Avrupa ülkesinde askerlerin askerî harekât planlaması konularında bile tam bir manevra serbestisine sahip olmadığı ifade edilmiştir.

Bu raporlarda, Türkiye’deki mevcut durumun birkaç yönüyle Avrupa’da genel kabul görmüş normlara uygun olmadığı belirtilmiştir. Bunlardan ilki, silahlı kuvvetlerin kontrol ve yönetiminin, bizzat hükümetin başı tarafından değil, bir bakan tarafından yerine getirilmesidir.¹⁸ İkincisi, Avrupa ülkelerinde, genel bir kural olarak askerlerin, bakanlarının açık bir izni olmaksızın güvenlikle ilişkili konularda dahi kamuoyuna beyanda bulunmama ları hususudur.¹⁹

Özetle, gerek AB ilerleme raporları gerekse de sözü edilen çalışmalardaki temel beklenti, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini ters bir hiyerarşi üzerine oturttuğu düşünülen hususlara ilişkin olarak kapsamlı yasal ve yapısal düzenlemelerin yapılmasıdır. Yasal düzenlemeler kapsamında, genellikle, askerleri; atama, terfi, millî savunma politikası, askerî sorumluluk açısından ‘hukukî ve siyasi denetim’ dışında bırakan hususların öne çıkarıldığı görülmektedir. Yapısal düzenlemeler kapsamında da, küçük ve profesyonel ordu teşkili, Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın emir komuta bağlantıları ile Askerî Yargıtay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi’nin yeniden düzenlenmesi hususları yer almaktadır. Bu bağlamda, MSB’nin teşkilât ve çalışma usullerinin yenilenmesi ve Genelkurmay Başkanlığı’nın MSB’ye, Jandarma Genel Komutanlığı ile Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın İçişleri Bakanlığı’na bağlanması gerekliliğine işaret edilmektedir.²⁰ Ayrıca Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ile Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfının (TSKGV) sahip oldukları şirketlerin kendine özgü konum ve yapılanmasının gözden geçirilmesi de bu düzenlemeler kapsamında mütalâa edilmektedir. Bilindiği gibi gerek AB uyum süreci kapsamında gerekse de 15 Temmuz 2016’dan sonra gerçekleşen reformlar ile Türk

¹⁸ Avrupa ülkelerinden sadece, İngiltere’de Genelkurmay Başkanı savunma bakanına bağlı olmakla birlikte, bazı durumlarda, Başbakanla doğrudan temas kurma hakkına sahiptir. Türkiye’de ise 15 Temmuz 2016’da yaşanan darbe girişimi öncesinde Genelkurmay Başkanı Başbakan’a bağlıydı.

¹⁹ Oysaki Türkiye’de askerler 2007 yılına değin siyasi otoritenin açık izni olmaksızın siyasi nitelikte beyanlarda bulunmuşlardır.

²⁰ Bu birimler, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası çıkarılan KHK ile İçişleri Bakanlığı’na bağlanmıştır.

sivil-asker ilişkilerinin, Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin olarak zikredilen bu düzenlemelerin neredeyse tamamı gerçekleştirilmiştir.

2. Türk Sivil-Asker İlişkilerinin Temel Açmazları

TSK'nın, siyasetin uzmanlık ve sorumluluk alanına sürekli müdahil ve ülkenin tarihsel sürecinin neredeyse bütününde siyasetle iç içe olduğu tezi, göz ardı edilemeyecek bir gerçeği yansıtmaktadır. Liberal Batılı paradigmada sivil-asker ilişkileri, salt askerî müdahaleleri önlemeye matuf bir bakış açısıyla ve ikili karşılıklar düzeyinde kuramlaştırılmakta ve böylelikle vatandaş etkisi göz ardı edilmektedir. Böyle olunca da, Türkiye'deki müdahalelerin arka planındaki ittifak ve işbirliklerinin Batıdan farklılaşan karakteristikleri yeterince anlaşılammakta ve siyasi otorite dayatmasıyla ve/veya siyasi otorite-askerî liderlik uzlaşmasıyla yapılacak birtakım yasal yapısal ve kurumsal düzenlemeler yoluyla, askerlerin bütünüyle siyasetin dışına çıkarılabileceği gibi bir sonuca varılmaktadır. Ancak, Türk siyasal yaşamındaki sivil-asker ilişkilerine ilişkin pratikler dikkatlice incelendiğinde, liberal paradigmanın açıklama çerçevesinin bazı yönleriyle yetersiz kaldığı görülecektir. Örneğin, liberal paradigmada sivil-asker ilişkileri, sivil ve askerî elit gibi birbirinden kesin hatlarıyla ayrılabilen iki varlık arasındaki bir dikotomi üzerine ve/veya bu iki varlığın stratejik biçimli bir ilişkisi olarak kurulmaktadır. Oysaki Türk siyasal geçmişinde birbirinden kategorik biçimde ayrılmış sivil ve asker elit tabakaları neredeyse hiç olmamıştır. TSK'nın bir kısım müdahalelerinin, askerî elitler ile sivil elitlerin bir kısmının (üniversiteler, bazı iş çevreleri vb.) bir blok halinde birleşerek, siyasi iktidarın da içinde yer aldığı diğer bir bloğa (üniversiteler, bazı iş çevreleri vb.) karşı bir tavır biçiminde gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ayrıca, Türk vatandaşlarının bütün tarihsel süreç boyunca devletin temsiliyle özdeşleştirdiği askerîye ile bir tür sembiyotik ilişki içinde bulunurken, seçilmiş temsilcileriyle kurduğu oldukça kırılabilir ilişki biçimi, hem siyasi otoritenin hem de askerlerin reflekslerini Batıdaki örneklerinden farklılaştırmaktadır (Aydınlı, 2009: 581).

Nilüfer Narlı (2004), siyasal otorite, askerîye ve vatandaşların birlikteliğiyle Türkiye'nin tarihsel, kültürel, sosyal koşullarına uygun bir yönetim modeli yaratılmasının gerektiğini düşünmektedir. Narlı'ya (2004: 163) göre, 2000'li yıllara kadar, askerler ve vatandaşlar birbirleriyle 'algısal' bir ilişki; siyasi otorite ile askerler ise, 'bağlamsal' bir ilişki biçimi içerisinde olmuşlardır. Askerlerle siyasi otoritenin birlikte yer aldığı Milli Güvenlik Kurumu'nun (MGK) vatandaşlarla hiçbir ilişkisi olmamıştır. Vatandaşın gelebilecek hiçbir girdi, karar tavsiye etme konumundaki bu kurumu bağlamamaktadır. Ayrıca kurum siyasi otoriteyi, askerlerle olan bağlamsal ilişkisi uyarınca yönlendirebilmektedir. Vatandaşla askerler arasında ise çift yönlü, ama açık ve şeffaf olmayan bir algısal ilişki vardır. Vatandaşlar askerlerle olan bu ilişki biçiminden edindikleri algısal toplamı, siyasi otoriteye göndermekte, siyasi otorite ise vatandaş algılarına bağlı çıktılar üretmektedir. Askerlerin siyaseti etkileyebilmesinin en önde gelen nedeni, Türkiye'nin tarihsel, sosyal ve kültürel koşulları ile çok katlı toplum yapısının oluşmasında etken olan kurumsal bağlamdır. Bunun yanı sıra, komşu ülkelerle tarih boyunca süregelen çatışmalar ve 'vatanın -ki millete de teşmil edilmektedir- bölünmez bütünlüğü' konusundaki kaygılar da bu üstünlüğü kurucu ve pekiştirici

işlevler görmektedir (Narlı, 2004: 158). Narlı, toplumdaki yaygınlığının yanı sıra, yasalarca da desteklenen üç ayrı inanışın, Türk sivil-asker ilişkilerini Batılı örneklerinden farklılaştırdığına dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, ‘Türkler tarih boyunca asker-millet olarak yaşaya gelmiştir’ inanışdır. İkincisi, ‘her Türk asker doğar’ mottosu; üçüncüsü ise, ‘TSK vatani ve milleti sadece dış ve iç tehditlere karşı değil, demokrasi ve laikliğin tehlikeye düştüğü durumlarda da korumakla mükelleftir’ inanışdır (Narlı, 2004: 158).²¹ Ayrıca Narlı (2008: 4), askerlerin siyaseti etkileme gereçlerinden birinin de, enformel mekanizmalar kapsamındaki basın bilgilendirme gereçleri olduğunu belirtmektedir. Özellikle ordunun Türkiye’deki gelişmelere ilişkin siyasi nitelikli beyanları, müdahaleler yoluyla orduya karşı ürkek tutumlar geliştiren siyasal partilerce ciddiye alınmıştır. TSK’nın bu türden basın bilgilendirme ve siyasal içerikli beyanat verme oranında 2007 sonrasında büyük bir düşüş gözlenmiştir.²²

Nilüfer Narlı (2004: 174), AB süreci çerçevesinde sivil-asker ilişkilerinde yapılan düzenlemelerin yukarıda sözü edilen tabloyu bir ölçüde değiştirdiğini değerlendirmektedir. Yeni düzenlemeler sonucunda, daha önce askeriyenin domine ettiği Milli Güvenlik Kurulu (MGK), yasama ve yürütme üzerindeki erkini büyük ölçüde yitirmiştir. Ayrıca, askerlerin siyasi otoriteyi etkilemeye matuf anayasal ve yasal yetkileri daraltılmış, buna mukabil siyasi otorite millî savunma politikasını ve savunma bütçesini kontrol edecek daha güçlü anayasal ve yasal yetkilerle donatılmıştır. Ancak vatandaşların, gerek askerlerle kurduğu algısal ilişki gerekse de siyasi otoriteyle kurduğu girdi sağlama yeteneği, bu değişimlerden pek etkilenmemiştir. Bunun nedeni de Millî Siyaset Planlaması, Millî Savunma Planlaması, Savunma Bütçesi ve Harcamaları ile ilgili açıklık ve şeffaflık düzenlemelerinin eksikliğidir. İşte Narlı (2004: 184)’ya göre de, Türk sivil-asker ilişkilerini AB standartları altında tutan şey, siyasi otoritenin savunma planlamasına ilişkin bilgi eksikliği ile askerleri bu konulara ilişkin olarak yetkili gören geleneksel anlayıştır.

Nilüfer Narlı (2009), AB sürecinin sivil-asker ilişkileri üzerine etkilerini analiz ederken dört dinamik değişkene başvurmuştur: Birinci değişken, AB uyum sürecidir. Bu değişken temel değişken olup, sivil-asker ilişkilerini üç farklı biçimde etkilemektedir. Bunlardan ilki, siyasi otoritenin askerler üzerindeki etkisini artıran yönüdür. İkincisi, savunma siyaseti ve savunma bütçeleme şeffaflaştırma yönüdür. Üçüncüsü ise parlamenter gözetimi artıran yönüdür. İkinci değişken, Türk güvenlik kültürüdür. Bu ise AB uyum sürecinden etkilenerek, vatandaşların güvenlik algılarını değişime uğratan kararsız bir değişkendir. Üçüncü değişken, sivil-asker ilişkilerine ilişkin kültürdür. Dördüncü değişken ise, Türkiye’deki güvenlik ortamını direkt veya dolaylı biçimde

²¹Ancak günümüzde (2016 yılı sonu ve 2017), toplumun bazı kesimlerince, özellikle ‘demokrasi ve laikliğin tehlikeye düştüğü durumlarda da korumakla mükelleftir’ inanışında ciddi bir erozyon olmuş ve Mustafa Kemal Atatürk’ün kurmuş olduğu bu ordunun asli yapısından uzaklaştığı görüşü, giderek yaygınlaşmıştır denebilir.

²²TSK, 2007 yılı içerisinde 42 adet basın bilgilendirme toplantısı ile 73 adet basın açıklaması yapmıştır. 2007 yılında 6 adet konuşma yapan ve TSK’nın internet sayfası aracılığıyla 10 mesaj veren dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, 2008 yılında hiç konuşma yapmamış ve sadece 2 mesaj vermiştir. Keza TSK, 27 basın bilgilendirme toplantısı ile 6 adet basın açıklaması yapmıştır. Görüleceği üzere, TSK’nın basın bilgilendirme ve siyasal içerikli beyanat verme oranında 2007’den 2008’e kayda değer bir düşüş gözlenmektedir. Bu düşüş daha sonraki yıllarda da devam etmiştir.

etkileyen ABD güvenlik politikalarıdır. Bu politikalar, sivil-asker ilişkilerini etkileyen yönüyle önem kazanmaktadır. Özellikle de 2003 yılından beri Irak'ta devam eden sürecin Türkiye'deki sivil-asker ilişkileriyle bağlantılı güvenlik kültürünü nasıl etkilediği önemlidir. Bunlara ek olarak Narlı (2009: 57-60), siyasal kültür ile güvenlik kültürünün birbirleriyle sürekli bir iletişim içerisinde olduğunu belirtmektedir. Bu etkileşim, güvenlik politikalarına etki etmektedir. Benzer biçimde güvenlik kültüründeki değişimler, sivil-asker ilişkilerinin demokratikleşmesinde etkili olmaktadır. Narlı, kurumsal değişimler kapsamında, anayasal ve yapısal değişimi; kültürel değişim kapsamında ise güvenlik kültürü ile bağlantılı olarak sivil-asker ilişkilerine ilişkin kültürdeki değişimi kast etmektedir. Yine Narlı (2009: 57)'ya göre, her ne kadar 2000'ler sonrasındaki süreç, sivil-asker ilişkilerinin taraflarını birbirine yakınlıktırdıysa da, taraflar arasındaki uzlaşımın yeterince güçlendiğini söylemek güçtür. Sözü ettiği bu yakınlaşmanın genelde siyasal kültürden, özelde de güvenlik kültüründeki değişimlerden etkilendiğini belirten Narlı, bu kültür değişimini etkileyen değişkenler kapsamında, öncelikle, iki hususa işaret etmektedir. Bunlardan birincisi; AB uyum süreci, diğeri ise; ABD'nin 2003 sonrası Irak'ta uyguladığı güvenlik politikalarıdır.

Sami Faltas ve Sander Jansen (2006), Nilüfer Narlı'nın analizlerinin, Schiff'in uyum modelinin²³ değiştirilmiş bir versiyonu olduğunu, ancak, Schiff'in modelinde yer alan, 'üç taraf' anlayışının 'iki taraf' ağırlıklı (askerî ve siyasi otorite) bir model ile ikame edildiğini öne sürmektedir. Böylelikle askerî siyaseti şeffaflaştırmak, açıklamak ve meşrulaştırmak, bu iki tarafın görevi olarak görülmektedir. Bununla birlikte sivil-asker ilişkilerini bir tür sivil-asker elitler dengesi olarak görenlerin aksine Narlı, sivil-asker ilişkileri, askerler ve vatandaşlar arasındaki ilişki biçimlerini değiştirmekle mümkün olabileceğini, bu değişimin motor gücünün ise siyasi otorite ve vatandaşlar olacağını söylemektedir (Faltas ve Jansen, 2006: 18). Narlı (2004) ise modelini, Rebecca L. Schiff'in (1995: 7-24) uyum modeli ile Robin Luckham'ın (1971: 3-35) yaklaşımlarından ödünç aldığını belirtmektedir.

3. Siyasi Otorite ile Askeri Elitler Arasındaki Uzlaş/Uzlaşmazlık Alanları

Bu başlık altında, mülakat sonuçlarından elde edilen veriler çerçevesinde en fazla öne çıkan faktör ve değişkenler²⁴ üzerindeki uzlaşmazlık alanları değerlendirilmiştir. Aslında sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel pek çok faktör ve değişkenden söz

²³Schiff'in modelinin metodolojisinde, diğerlerinden farklı olarak, siyasi otorite, askerî elit ve vatandaşlar sivil-asker ilişkilerinin tarafı olarak görülmektedir. Schiff, sözü edilen bu tarafların; ordunun sosyal kompozisyonu, orduya aktarılacak kaynakların -insan, teçhizat ve malî- niteliklerine ilişkin siyasal karar verme süreçlerinde askerlerin oynadığı rol, askere alma metotları ve ordunun değer, ritüeller ve sembolleri olarak sıraladığı dört ölçüt üzerinde uzlaş sağlamanın istikrarlı bir sivil-asker ilişki biçimi yaratacağını düşünmektedir.

²⁴TSK'nın rol ve işlevleri, örgütsel özellikleri ile onun değer ve ritüelleri, askere alma sistemi, asker yargı, askerî eğitim sistemi, askerlerin meslek içi sosyalleşme süreçleri, askerî özerklik, kurum çıkarları - korporatist yapılanma, savunma planlaması, mili savunma bütçesi, dış etkiler, ordunun iç güvenlik konusundaki görevleri, din, siyasal kültürün gelişmişlik düzeyi, kavramları ile TSK'nın rol ve işlevlerine ilişkin algı biçimleri ile protoryen-militarist zihniyet kalıpları, askerî disiplin, itaat kültürü, askerlerin meslek içi sosyalleşme süreçleri bu kapsamda değerlendirilmiştir.

etmek olanaklıdır.²⁵ Örneğin Luckham (1971: 35), “hiçbir değişkenin tek başına sivil-asker ilişkilerinin karakteristiklerinin belirli bir duruma ilişkin olarak açıklanmasında yeterli olamayacağını” ifade etmektedir.

Mülakat verileri bir bütün olarak değerlendirildiğinde, siyasi otorite ile askerlerin ‘devlet’ kavramını ele alış biçimlerinin, pek çok yönüyle, birbirinden ayrıldığı, buna karşılık, ‘demokrasi’ kavramının anlamı üzerinde geniş çaplı bir uzlaş içinde bulunduğu gözlenmiştir. Siyasi otorite mensupları ve destekçileri, 2002 öncesi dönemdeki Türk Devleti’nin aile yaşamını, dini, çalışma hayatını baskı altına aldığını; devletin çok büyüdüğünü, masraflı olduğunu ve piyasaya müdahaleci vasfının öne çıktığını değerlendirmişlerdir (AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu, 2012, Akdoğan, 2004). Buna karşın mülakat verilerine göre askerler devleti, daha ziyade, toplumun koruyucusu olan ve onu gözetten devlet anlamına gelen, ‘devlet baba’ tabiriyle gelenekçi bir biçimde kavramlaştırmakta ve ona bir tür kutsiyet atfetmektedir. Askerler, 14 yıldır iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) programında yer verdiği demokrasi kavrayışının, -en azından resmî söylemleri itibarıyla-, Batı tipi liberal demokrasi normlarıyla uyduğunu buna karşın, iktidar pratiklerinin; parti programına yansıttığı demokrasi anlayışıyla; diğer bir deyişle, Batılı gelişmiş demokrasi pratikleriyle uyumlu olmadığını düşünmektedir. Askerlerin siyasi otorite pratiklerine yönelik eleştirilerini birkaç başlık altında toplamak olanaklıdır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, siyasal otoritenin; bireylerin, toplumun ve devletin baskısından uzak bir biçimde düşünce ve inançlarını ifade edebilmelerini, kendi tercihlerine göre ve özgürce yaşayabilmelerini engellediğine yönelik eleştiridir. İkincisi, siyasi otoritenin devletle toplum arasında bağ kuran demokratik kitle örgütlenmelerini pratikte etkisizleştirdiği ve Sivil Toplum Kuruluşlarını (STK) devletin aracı kurumları haline getirdiği; üçüncüsü, güçler ayrılığının yürütme lehine bozulduğu eleştirileridir. Dördüncüsü ise, seçim sistemi, siyasal partiler yasası, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve Radyo ve Televizyon Üst Kurumu (RTÜK) gibi darbe dönemi sistem ve teşkillerini değiştirmeye yönelik siyasi otorite niyetinin eksikliğine ilişkin eleştiridir.

Taraflar arasında tartışmaya konu olan bir diğer kavram da ‘özerklik’ kavramıdır. Askerler, orduların yapısı ile savunmanın ve harbin gerektirdiği zorunluluklar nedeniyle TSK’ya, kendi iç işlerini düzenlemeye yönelik ve çerçevesi yasalarla belirlenmiş şekilde, kısmî bir kurumsal özerklik verilmesinin uygun ve hatta faydalı olacağını düşünmektedir. Ayrıca askerlerin çoğu; TSK’ya kendi iç düzenlemelerini yapma konusunda kısmi bir özerklik verilmemesi halinde, TSK’nın siyasetin bir uygulama aracı haline dönüşebilme riski olduğunu ileri sürmüşlerdir. Cizre ise, TSK’nın mevcut

²⁵ Kotera Bihimya (1977), doktora çalışmasında sivil-asker ilişkilerini etkilemesi muhtemel yaygın faktör ve değişkenleri sıralamaktadır. Bunlar; kavramlara dair algı biçimleri, tarihsel geçmiş, siyasal kültürün gelişmişlik düzeyi, din, proteryen ve militarist kültür, orduların kurucu ve modernleştirici işlevleri, askere alma sistemi, orduların kompozisyonu, askeri ritüeller, askeri eğitim/profesyonelleşme, orduların kurumsal çıkarları, askeri örgütlenme biçimi, iç güvenlik görevleri, dış etkiler, millî güvenlik siyaseti, savunma planlaması ve bütçeleme süreçleri olarak sıralanmaktadır. Daha fazla bilgi için bakınız; Bihimya, Kotera, (1977), *Civil-Military Relations: A Comparative Study of India and Pakistan*, PhD Dissertation, Rand Post Graduate School, Santa Monica, California, USA.

konum ve bağlantılarının, onu siyasal anlamda özerk kıldığını ve dolayısıyla siyasete müdahale etmesine imkân verdiğini düşünmektedir (Cizre, 2006:151–166).²⁶

Mülakat verileri ‘siyaset ve siyasetçi’ kavramlarının da, taraflar arasında farklı biçimlerde algılandığını göstermektedir. Askerlerde, ‘siyaset’ kavramını ‘güç’ kavramıyla ilişkilendiren bir anlayış hâkimdir. Böyle olunca da ‘siyasetçi’ kavramı, gücü ele geçirmek ve muhafaza etmek için her şeyi feda edenlere ve/veya gücü kurnazlık, dalavere gibi yöntemlerle ele geçirenlere atfedilen bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. İsmail Safi (2005: 126), Türk toplumunun bütününde de yaygın olan, ‘siyaset’ ve ‘siyasetçiler’ karşısındaki mesafeli ve şüpheli tavrı, ‘tipik bir muhafazakâr özellik’ olarak tanımlamaktadır. Bu mesafeli ve şüpheli duruşa hâkim olan kodun ise, siyasetin kirli olmasının yanı sıra, ayrıştırıcı bir kavram olarak görülmesinden kaynaklandığını değerlendirmektedir. Buna karşın siyasi otorite ve Türk siyaset bilimi çevrelerinde bu kavramlar olumlanmaktadır. Örneğin Yalçın Akdoğan (2004: 6), ‘Muhafazakâr Demokrasi’ isimli çalışmasında, ‘siyaset’ kavramını, farklılıkların tanındığı bir uzlaşma zemini olarak tanımlamakta ve kavramı, yapıcı ve birleştirici yönlerini öne çıkararak olumlamakta ve bir tür hizmet sevdası olarak yüceltmektedir.

‘Militarizm’ ve ‘pretoryenizm’ kavramlarının etimolojik anlamları üzerinde belirli bir uzlaşma sağlandığı söylenebilir. Ancak, kavramların Türk siyasal yaşamının etkili aktörlerinden hangi(leri)si ile ilişkilendirildiği, başka bir deyişle, kavramların faileri konusu oldukça tartışmalıdır. Siyasi otorite mensuplarında, pretoryen vasıflı bir ordu olarak TSK’nın, militarist kültürün oluşturulması ve taşınmasının asli faili olduğu kanaati hâkimdir. Buna karşılık askerlerin çoğunda, TSK’nın pretoryen özellikler taşıyan bir ordu olmadığı kanaati hâkimdir.

Aynı şekilde, ‘itaat ve itaatsizlik (kültürü)’ kavramlarının da, askerlerde ve sivillerde farklı şekillendiğini söylemek olanaklıdır. Askerlere her şeyden önce öğretilen disiplin tanımının içeriğinde yer alan emredicilik, askerlerdeki ‘itaat’ kavramını sivillerden farklı biçimlendirmektedir denebilir. Ulrich Bröckling’in (2008: 23–24) ifade ettiği gibi, orduların en başta gelen görevi, hasmı imha etmek ve/veya savaşa azim ve iradesini yok etmektir. Askerlerde bu görevin yerine getirilebilmesinin en önde gelen koşulunun disiplin olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Esasen Türkiye’de itaat kültürü yerine itiraz kültürünü yeşertecek güçlü kaynakların varlığından söz edebilmemiz güçtür. Sadece ordu değil aile, okul, vb. pek çok kurumsal yapı ve hatta bizatihi din ve siyaset, itaat ve biat kültürü devşirmeye yönelik işlevler görmektedir. Dolayısıyla askerler, sivil elitler ve vatandaşlar da yoğun biçimde itaat kültürünün etkisine maruzdurlar. Ancak askerler ile sivillerin itaat konusuna bakış biçiminde belirgin bir farklılık söz konusudur. Bu farklılık, orduların bir kurumsal yapı olarak savaşa yönelik şiddet tatbikatı ihtiyacının gerektirdiği düzenlemelerden ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda, İç Hizmet Kanunu ve Askerî Ceza Kanunu’nun, üst ve âmirlere mutlak itaati temine yönelik düzenlemeleri ile özellikle Askerî Ceza Kanunu’nun 41/3-b maddesi bu farklılığı keskinleştiren düzenlemeler olarak öne çıkmaktadır. Çalışma ile ilişkilendirildiğinde; itaate ilişkin bakış açısı ve tutumun en önemli yanı, askerlerde yerleşik üst, âmir ve

²⁶ Cizre’nin TSK’nın özerkliği ile ilgili görüşlerinin gerek akademik çevrelerde gerekse de siyasi çevrelerde geniş çaplı bir destek gördüğü söylenebilir.

emirlere mutlak itaat tutum ve davranışının, siyasete müdahale düşüncesini destekleyebilecek vasfıdır. Buna karşın askerler, askerliğin bir itaat örgütlenmesi olduğunu ve itaatın, sanılanın aksine, askerî müdahaleleri caydırıcı rol ve işlev üstlendiği kanaati taşıdıkları görülmüştür.

TSK’nın rol ve işlevleri, örgütsel özellikleri ile onun değer ve ritüellerine ilişkin algı biçimlerinin; askerleri siyasete müdahaleye sevk eden ve müdahaleleri meşrulaştırabilen kodlar içerdiği, keza, TSK’nın siyasi olarak dilsizleştirilmesinin gerekliliği konusunda askerlerin de dâhil olduğu geniş bir görüş-kanaat birliği vardır. Ancak TSK’nın hangi rol ve işlevlerinin, hangi örgütsel özelliklerinin ve TSK’ya ilişkin ne türden algılamaların askerî müdahalelere dayanak ve müdahalelerin meşrulaştırılmasına olanak sağladığına ilişkin görüşler farklılaşmaktadır. Örneğin, mülakat edilen askerlerin çoğu, Cumhuriyet’in kurulmasından bu yana TSK’nın halkı eğitime gibi bir fonksiyonu ve sorumluluğu olduğuna inanmaktadır. Oysaki TSK’nın bu fonksiyonunu, toplumu biçimlendirmeye matuf baskıcı ve tepeden inmece bir pratik olarak değerlendirmek de mümkündür (Altnay 2004). Askerler, TSK’nın eğitici rol ve işlevler üstlenmesinin nedenini, büyük ölçüde, Osmanlı’dan itibaren çağdaşlaşmaya dönük bilgileri ilk alan kurum olması ve halkın ordusu olması argümanları üzerinden gerekçelendirmektedirler. TSK’nın okuma-yazma eğitimi, aile planlaması, aile içi şiddetin önlenmesi, toplu yaşam kuralları ile şoförlük vb. mesleklerin öğretilmesi gibi alanlarda vatandaşları bilgilendirmek ve eğitmek suretiyle sağlıklı bir toplum yaratılmasına da katkıda bulunduğu düşüncesi, temel olumlama gerekçesi olarak ortaya çıkmaktadır.

Daha geniş bir bakış açısıyla, TSK’nın savunma dışı görevleriyle toplumsal gelişime katkı sağladığı yönündeki inanışları, bir tartışma ve uzlaşmazlık alanı olarak ortaya çıkmaktadır. Askerlerin bu inanışlarının gerekçelendirildiği temel argüman, TSK’nın bulunduğu bölgelerde sağlık, kültür hatta ekonomi alanına katkı sağlamasıdır. Gerçekten de birçok yerde özellikle yerel esnaf, kendi menfaatleri için bölgelerinde bir askerî birliğin bulunmasından hoşnuttur. Buna karşın, TSK’nın çoğu zaman kendisine tevdi edilmemiş bulunan bu görevleri üstlenmesi, iki temel gerekçeye dayandırılarak eleştirilmektedir (Altnay 2004, Akça, 2006). Bunlardan ilki; devlet gereçleriyle ve/veya özel teşebbüs yoluyla üstlenilmesi gereken bu görevlerin yerine getirilmesinin, TSK tarafından yapılıyor olmasının haksız rekabete yol açtığı; ikincisi ise TSK’nın bu rol ve işlevleri aracılığıyla toplumda, askerî müdahale zeminlerini kuran ve darbeleri haklılaştıran bir kültürü ürettiğidir (Altnay 2004, Akça, 2006).

Birsen Örs (1996), askerî örgütlenmenin özellikleri kapsamında sıraladığı; ‘grup bilinci ve dayanışma’ unsurunun, orduları hem fiziksel olarak en güçlü örgütlenme konumuna hem de sosyal olarak diğer toplumsal örgütlenmelerin dışına ve üstüne taşıdığı öne sürmektedir. Tanel Demirel (2010) ise, “askerlerdeki müdahaleci eğilimlerin en önde gelen kaynağının, başta askerî eğitim olmak üzere diğer meslek içi sosyalleşme süreçlerinin yönelimi olduğunu” ifade etmektedir. Adı geçenlerin bu iddialarının haklılığı üzerinde geniş bir fikir birliği olduğu söylenebilir.

Türkiye’de Askerlik Kanunu esaslarınca, ‘askerliğe elverişli değildir’ raporu olmayan herkes, ilâve bir seçim sürecine tabi tutulmadan, silah-altına alınmaktadır. Yine mülakat edilen askerlerin bir kısmı bu uygulamayı, ulus düşüncesinin pekiştirilmesinde bir araç

gibi görmenin yanı sıra, savunma yükünün eşit paylaşımı gibi argümanlarla izah etmeye çalışmışlardır. Diğer bir kısım asker ise, başta psikolojik problemli askerler olmak üzere, ilâve bir seçime tabi tutulmaksızın hizmetle mükellef sayılanların TSK'nın etkinliğini düşürdüğünü ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bu kişiler, temel eğitimin uzun sürmesinin usta birliklerinde geçen süreyi kısalttığı, profesyonel olmayan askerlerin silah, araç-gereç, malzemeyi etkili kullanamadığı, bu durumun da maliyetleri arttırdığını ifade etmişlerdir. Kaldı ki zorunlu askerlik, özellikle terörle mücadelenin gerektirdiği uzmanlık ihtiyacını da karşılamaktan uzaktır. Bu düşünceler ışığında TSK'nın komuta kademesi de dâhil, sayıca giderek artan bir bölümünde, tam veya kısmî bir profesyonellik uygulamasına geçilmesine dair görüşlerin yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir. Tarafların özetle, zorunlu askerlik meselesiyle ilgili kararların; tehdit değerlendirmesi, askerî harekâtın gerektirdiği personel ihtiyacı vb. gibi çoğu maliyetle ilgili hususlarda 'beka-refah' ikilemi çerçevesinde ve siyasi otorite tarafından verilmesi gerektiği düşüncesinde ortaklaştığı söylenebilir.

Mülakat verileri, ordu, siyasi irade ve vatandaş arasındaki ayrışmanın, yaygın olarak, din ve bağlantılı olarak, laiklik üzerinden okunduğuna işaret etmektedir. Bu okuma biçiminde, TSK'nın dine bakışına dair yaygın algının, gerilimi yaratan unsurların başında geldiği ve TSK'daki laiklik ve laikliğin korunması reflekslerinin, ciddi manada bir uzlaşmazlık nedeni olduğu yargısı belirginleşmektedir. Bulgular dinin, bizatihi bir inanç biçimi olarak değil de, toplumu biçimlendirmedeki rol ve işlevleri itibarıyla taraflar arasında tartışmalı bir alan olarak ortaya çıktığını göstermektedir. Askerler ve siyasi otoritenin bakış biçimindeki en önemli ayrışma eksenini ise, tarikat ve cemaatlerin; toplumsal, sosyal ve siyasal yaşamında yer alış biçimine ilişkin değerlendirmelerinde ortaya çıkmaktadır. Oysaki Osmanlı'nın yükselme döneminde din unsuru, hem askerlerin hem de sivilin siyasete bakışını benzeştiren en önemli etken olmuştur. Turan Güneş'e (1983: 93-94) göre, Padişahı bütün toplumun gözünde 'Zillullah-ı fil Âlem' yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak kabul eden bir anlayış, iktidarı bütün toplum nezdinde başat kılmıştır. Böylelikle iktidara karşı siyasal, kültürel ve ideolojik bir muhalefetin kurumlaşmasını da engellemiştir. İslamiyet'in başlangıcında da ehli-sünnet iktidarının karşısında kalan her eğilim sapkınlıkla suçlanmıştır.

Dış etkilere ilişkin algılar ve bu algılara bağlı değerlendirmeler kapsamında, AB uyum süreci çerçevesinde yapılan düzenlemeler genellikle her iki kesim tarafından olumlanmaktadır. Buna karşılık, ABD'nin başta Irak, Suriye ve İran'a yönelik dış politikası olmak üzere güvenlik stratejisinin gerektirdiği pratikleri, vatandaşlar ve askerlerle siyasi otoriteyi birbirinden ayırma potansiyeline haiz konular olarak öne çıkmaktadır. Mülakatlarda değerlendirmeye sunulan diğer bir soru, ordunun iç güvenlik konusundaki görevlerine ilişkin olmuştur. Başta iç güvenliğin neyi kapsadığı konusu da olmak üzere, tarafların iç güvenlik olgusuna bakışları farklılaşmaktadır. İç güvenlik kapsamına, 'terör meselesi', 'Kürt meselesi' ve hatta 'liberal-muhafazakâr ile ulusalcıların uzlaşmazlığı' gibi konulara ilişkin siyasal içerikli görüş ve değerlendirmeler dâhil edilmektedir. Bu meseleleri ele alışları bakımından, askerlerle siyasi otoritenin görüşleri (kategorik biçimde) farklılaşabilmektedir. Askerlerin önemli bir kısmı, güvenlikle ilgili bakış biçiminin değişmesinin, TSK'nın güvenlik de dâhil, bir

kısım görevlerinin tadil edilmesini gerektirdiği düşüncesindedirler. Bu kapsamda öncelikle telaffuz edilen, ‘iç güvenlik görevleridir’. Askerler, artık iç güvenlik görevlerinin dış tehdide göre düzenlenmiş teşkillere yerine getirilemeyeceğini, bu kapsamda polis ve jandarmanın; kuvvet, teçhizat, silah araç ve gereçleri ile görev yapma usullerinin yeniden ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Siviller de aynı görüşü paylaşmışlardır. Her iki grubun bu konuda uzlaş içinde olmalarının temel nedeninin, günümüz güvenlik konseptinin geçirmiş olduğu evrim ve küreselleşme ile sınır aşan pek çok faktörün iç ve dış güvenlikte önem kazanmış olması ve dolayısıyla yeni oluşan durumlara eski usul örgütlenmelerle yanıt verilemeyeceği düşüncesidir denebilir. Kısacası günümüz iç güvenlik olgusu, klasik güvenlik uygulamalarının çok ilerisine geçmiş; yeni teknoloji, donanım, mücadele biçimi ve uzmanlaşmış birimlerin oluşturulmasına gereksinim yaratmıştır. Demokrasinin kendisini, silahlı olarak tehdit etmeye kalkışan bütün söylem ve eylemleri iç güvenlikle ilgili görmeye ve bunlarla mücadelede yasal yaptırımlar, yapısal düzenlemeler ve hatta şiddet kullanımının gerekliliği konusunda ise taraflar arasında bir uzlaş olduğu söylenebilir. Ancak bu tehditlerin kapsamına hangi söylem ve eylemlerin gireceği hususu bir hayli tartışmalıdır ve uzlaşma yoluyla açıklığa kavuşturulmasının yararlı olabileceği düşünülmektedir.

Yine elde edilen mülakat verileri değerlendirildiğinde darbelerin, ‘Türk demokrasisinin kendi refleksleriyle kendini düzeltebilme imkânlarını tırpanladığı’ görüşü de mülakat edilenler tarafından büyük ölçüde paylaşılmıştır. Askerler, ‘bu genel inanışlarına rağmen neden darbe yapıldığına?’ ilişkin soruyu farklı biçimde cevaplamışlardır. Bu cevaplardan en önde geleni, komutanların tehdide ilişkin algıları ve durumdan çıkardıkları vazifeyi yerine getirmedikleri takdirde, tarih önünde hesabını veremeyecekleri bir yükümlülük altına gireceklerine dair algılamaları olmuştur. İkincisi, darbeler öncesinde yaşanan kargaşa ortamları; üçüncüsü, demokratik sistem ve değerlerin mevcut siyasi otorite tarafından aşındırılması nedeniyle, hükümete yönelik kitlesel eleştirinin ve demokrasi talebinin darbelere dayanak sağladığı ve onları meşrulaştırdığı şeklindeki görüşlerdir. Dördüncüsü, vatandaşlarda Türk siyasal yaşamının krizli durumlarında, ‘TSK gereğini yapar’ gibi bir algının varlığı olarak ifade edilmiştir. Beşincisinin, sadece TSK’ya özgü değil de, bütün kamu kurumlarının doğasında yer alan değişime direnme refleksi; altıncısının, yasaların tanzim edilmiş biçiminin darbelere imkân sağladığı kanaatidir. Yedincisi, ABD’nin küresel çıkarlarının korunması ihtiyacı; sekizincisi, değişime direnç gösteren yerleşik protest kültürle, konjonktürün gerektirdiği değişim ihtiyacının çatışması (merkez-çevre ikilemi olarak da okunabilir); dokuzuncusunun ise, demokrasi kültürü ve siyasal kültürün gelişmişliği ve yerleşik itaat kültürüne karşı itaatsizlik kültürünün eksikliği olarak dillendirilmiştir. TSK’nın darbeleri, kendi kurumsal kazanımlarını genişletmek amacıyla yönelik olarak gerçekleştirdiği iddiası ise askerler arasında hiç taraftar bulmamıştır.

‘Anayasa ve yasaların sivil-asker ilişkilerini düzenlemede yetersiz kaldıkları’ hususunda askerlerin de katıldığı geniş çaplı bir uzlaş mevcuttur. Bu kapsamda mülakat edilen askerler, ‘başta Anayasa olmak üzere, İç Hizmet Kanunu, Askerî Ceza Kanunu, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi (AYİM) ile Askerî Yargıtay Kuruluş Kanunu’nun, askerî vesayete imkân verecek biçimde düzenlendiği ve revize edilmesi gerektiğini’ ileri sürmüştür. Keza Sayıştay Kanunu’nun TSK’yı denetlemeye yönelik hükümlerinin

yeterli olmadığı ve OYAK ile Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kanunlarının yeniden düzenlenmesi gerektiği de ifade edilmiştir. İlaveten, TSK'yu siyasal denetime kapatan kurumsal yapılar ve şeffaflık ihtiyacı konusu üzerinde genel bir uzlaşma olduğu görülmüştür. Ancak askerler demokratik kontrolü sağlamaya matuf yapısal ve kurumsal düzenlemelerin, tayin, terfi vb. iç işleyişi de kapsayacak biçimde genişletilmesinin, demokratik kontrolün amaçlarını aşacağını belirtmişlerdir. Ayrıca böylesi bir tutumun, TSK gibi bir baskı aygıtını, siyasal otoritenin pragmatik siyasetini uygulamasının bir gereği haline dönüştürebileceğini de ifade etmişlerdir. Nitekim son yıllardaki polis teşkilatının ve hatta yargının durumunu, bununla bağlantılı örnekler olarak gösterenler de olmuştur.

TSK'nın aşırı merkezleşmiş yapısı ile emir komuta bağlantılarının demokratik kontrolün gereklerine uygun düzenlenmesi konusunda kısmî bir uzlaşma olmakla birlikte, bu düzenlemelerin sağlıklı bir sivil-asker ilişkisi biçimini garanti etmedeki etkinlik ve yeterlilikleri tartışmalıdır. Askerler, Türk siyaset ve siyaset bilimi çevrelerince önde gelen faktörler arasında sıralanan; 'Genelkurmay Başkanlığı'nın ve/veya Kuvvet Komutanlarının MSB'ye bağlanması', 'İç Hizmet ve Askeri Ceza Kanunu'nda radikal değişiklikler yapılması', 'askeri yargı ve sağlık sisteminin değiştirilmesi' gibi konuların askeri darbeleri önlemeye matuf işlevleri bakımından görece önemsiz olduğunu kabul etmektedirler. Bu düzenlemelerin görece önemsizleştirilmesinde ana etkenin, müdahalelerin kendini kurumsallaştırabilmesi ve yasallaştırabilmesi, diğer bir deyişle darbelerin, kendi kurumlarını ve yasalarını yaratması ve hatta meşrulaştırabilmesi olanağına sahip olmalarıdır denebilir.

TSK'nın, kurumsal çıkarları ve korporatist yapılanması, özellikle de OYAK ve TSKGV aracılığıyla kapitalist hegemonya projelerine bağlı siyasal söylem ve eylemlerde bulunduğu argümanı da sorulmuş ve özellikle bu argümanın geçerliliği askerlerce kabul edilmemiştir. Diğer bir deyişle askerler, konuyla ilişkili olarak, pek çok emeklilik sigortası kuruluşunun da benzer çıkarları sağladığı; bir emekli albayın emekliliği sırasında 30 yılı aşkın bir üyeliğin sonucunda, yapılan zorunlu kesintilerin ancak faiz karşılığını alabildiğini ve OYAK'ın iştirakçisi olduğu şirketlerin mallarını piyasa değerleri üzerinden tükettiklerini belirtmişlerdir.

Asker kökenliler ile akademik çevreler arasındaki diğer önemli bir uzlaşmazlık alanı da, savunma planlaması konusudur. Savunma planlaması özü itibarıyla teknik vasıflı ve uzmanlık gerektiren bir faaliyettir. Ancak bu durum ne parlamenter denetimin gerektirdiği sivil uzmanlık açığının kapatılamayacağı, ne de savunma bütçesinin denetlenemeyeceği anlamına gelmektedir. Millî savunma planlaması, savunma harcamaları ve savunma bütçesine ilişkin süreçlerde askerlerin bulunmasının gerekip gerekmediği ve savunma planlamasının gerektirdiği uzmanlık ihtiyacının nasıl karşılanacağı konusu, sivillere yeterince açılmamış olduğundan tartışmalı özellikler göstermektedir.

İlgili literatüre tekrar bakıldığında ise Nilüfer Narlı, siyasi otorite ile askerî elitler ve vatandaşlar arasındaki uzlaşma/uzlaşmazlıklara konu olan ve uzlaşma gerektiren alanları, dış etkiler ve iç etkiler başlıkları altında sıralamıştır. Bunlardan; AB uyum süreci, ABD'nin güvenlik politikası ve özellikle de Irak'a yönelik politikası dış etkiler olarak

belirtilmiştir. Narlı, siyasal kültürü ve özellikle güvenlik kültürü ile güvenlik siyasalarını biçimlendiren usul ve teknikleri ise, iç etkiler alanında ele almıştır. Narlı’ya (2009: 82) göre, 2000’li yıllarda yaşanan değişimlerin pek çoğu, özellikle de, karar alma süreçlerindeki değişimler, sivil ve askerî elitler arası uzlaşmayı bozucu özellikler taşımaktadır. Geçmişte iç güvenlik anlayışında yaşanan değişimlerin ve barış sürecinin getirdiği güçlüklerin, Balyoz, Ergenekon vb. yasal süreçlerin, özellikle de 15 Temmuz’da yaşanan gelişmelerin, askerlerin bir kısmını rahatsız ettiği söylenebilir. Dolayısıyla net bir şekilde görünür olmamakla birlikte, bu son yıllarda yaşanan gelişmelerin askerlerin (daha çok emekli askerler) bir kısmı ile sivil elitler arasında yeniden derinde bir ayrışma – uzaklaşma yaratmış olabileceği ileri sürülebilir.

Konijnensbelt (aktaran Faltas ve Jansen, 2006: 19) de, siyasi otorite ile askerî elitler arasındaki uzlaşma ve uzlaşmazlık alanlarına ilişkin bir değerlendirme yapmıştır. Bu kapsamda, iç ve dış siyasete ilişkin yedi farklı alanın varlığını vurgulamıştır. Dış siyasete ilişkin olarak, Kıbrıs Meselesi, Ermeni Meselesi, Irak’ın Kuzeyi ve AB üyeliği; iç siyasete ilişkin olarak da, din - laiklik, terörle mücadele, Kürt Meselesi alanlarını bu kapsamda değerlendirmiştir. Konijnensbelt ayrıca söz konusu sorun alanları, bir şekilde, çözüme kavuşturulmadığı sürece, sivil-siyasi otorite ile askerî elitler arasında kalıcı bir uzlaşma sağlanamayacağını değerlendirmektedir. Gerçekten de, Türk sivil-asker ilişkileri perspektifinden bakıldığında söz konusu tezin tartışmaya değer olduğu düşünülmektedir.

Din ve etnisite, askerlerce Türkiye’nin ulus inşası sürecinde, inşayı sekteye uğratabilecek en tehlikeli güç odakları olarak görülmüştür. Daha açık bir deyişle ayrılıkçı Kürt hareketleri ve dinî itaat odakları oluşturulmaya çalışılan ulus devleti parçalayabilecek potansiyele sahip tehditler olarak görülmüştür (Akyaz, 2002). Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bu kaygının etkisiyle normatif ve fiili düzenlemeler, uygulamalar gündeme getirilmiştir. TSK’da tarihsel sürecin bütününde ayrılıkçı Kürt hareketlerine ve tarikat-cemaat faaliyetlerine karşı ihtiyatlı duruş, hatta kuşku söz konusu olmuştur. Bu ihtiyatlı duruşun nedeni, doğrudan Kürt halkına ve/veya dine karşı olmaktan değil, tarihi tecrübelerden çıkarılan dersler olduğu, mülakat edilenlerce ifade edilmiştir. Örneğin, 31 Mart Vakası dinin siyasete âlet edilebileceğini gösteren bir olay olarak askerlerin zihinlerine yerleşmiştir. Askerlerin 31 Mart Vakasından çıkardığı ilk ders; dinsel anlayış birliğinin sağlanmadığı bir orduda dinin, ‘uhrevî’ bir sadakat merkezi olarak ayrışma dinamikleri yaratacak derecede güçlü bir tehdit haline gelebileceği ve ordunun profesyonel işlevlerini yerine getirmesinde engel oluşturabileceği kanaati olmuştur. Ayrıca milli mücadele dönemindeki fetvalar savaşı, Menemen Hâdisesi vs. de ordunun tarikat ve cemaatlere karşı kuşkulu tavrının oluşumunda etkili olmuştur. Keza gerek milli mücadele dönemindeki ayrılıkçı Kürt isyanları ve özellikle de, 1980’lerin başında ortaya çıkan PKK’nın Kürt kökenli vatandaşlarımız üzerinde sosyal kontrol sağlamayı, bir yandan da yeknesak bir etnik kimlik inşası gerçekleştirmeyi amaçlayan terör eylemleri askerlerin zihninde anayasa ve yasalarda Kürtler lehine yapılacak düzenlemelere²⁷ mesafeli durmasını sağlamıştır.

²⁷ Demokratik çözümün yerel boyutlarının tanımlanması, kimlik ve özgür vatandaşlığın tanımlanması, devlet okullarında Kürtçe öğreniminin serbest bırakılması, Kürtçe dilinin başta devlet televizyonları

4. Uzlaşma İmkânları

Çalışmadan elde edilen bulgular, güçlü bir devlet olmanın yolunun, siyaset-ordu işbirliğinden ve TSK'nın sivil otoriteye bağlı olmasından geçtiği inancının yaygınlığına işaret etmektedir. Keza, demokratik yönetimlerin özünde bir elit yönetimi olduğunu, elitler arası anlaşmanın toplumsal sorunların çözümünde önemli bir rol oynadığı, mülakat edilenlerce dile getirilmiştir. Türk vatandaşlarının askeri darbeler karşısındaki duruşu, onların demokrasiye ve demokratik gelişime olan inancının açık bir delilidir. En azından bu yaygın demokrasi talebi bile, sivil-asker ilişkilerinin vatandaşın onaylayacağı bir uzlaşma zaptı çerçevesinde kurulabilmesinin imkân dâhilinde olduğunu düşündürmektedir.

Başta din, din-devlet ilişkileri de dâhil olmak üzere, değer ve ritüellerin, daha geniş bir deyişle, kültür kalıplarının en keskin kenarlı uzlaşmazlık konusu olduğu bir gerçektir. Buna mukabil araştırma bulguları, TSK ile siyasi otorite arasındaki uzlaşmazlıkların başında gelen, din ve din-devlet ilişkisi konusunda elitler arası uzlaşma sağlamaya yönelik bir uzlaşma ve çözümleme çerçevesi kurulabilmesinin olanaklı görüldüğüne işaret etmektedir. Keza bu çerçeveyi kıymetlendirecek en önemli hususun da; sivil-asker elit uzlaşmasının, vatandaşın hissiyatını da gözetmesi, bunun için de vatandaşın olabilen en üst düzeyde bu uzlaşma katılımına sağlanması olduğu düşünülmektedir. Zira sivil elit ile asker elitler arasında zaman zaman yaşanan uzlaşmazlıklara rağmen, din sosyolojisinde “dinlerin bütünleştirici etkisinin çatıştırmaya nazaran daha fazla olduğu genel bir gözlem haline gelmiştir” (Altınay, 2010: 210). Kemal Karpat (2010: 8)²⁸ din ile devletin kaçınılmaz bir biçimde ilişkili iki unsur olduğuna ve bu ikisi arasındaki çatışma yerine uzlaşma halinin, bu iki unsurun da hayatiyeti bakımından önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Dinin siyasi ve askerî elitler için de birleştirici bir unsur olduğuna ilişkin tespitlere, Atatürk'ün 1 Mayıs 1920'de TBMM'de yaptığı konuşmada da tanık olunmaktadır.²⁹

---

olmak üzere basın ve yayın organlarında kullanılması, Kürtlerin etnik temelde siyaset yapan siyasi hareketler olarak organize olmaları ile kamu politikalarını etkilemeleri vb. düzenlemeler.

²⁸ Karpat (2010: 8) bu konuda şu açıklamayı yapmıştır: “Tüm dinler isimleri ne olursa olsun manevi değer, inanç, siyasi ve sosyal ahlak kaynağı olarak medeniyetlerin temel unsurlarıdır. Belirli bir dine sahip olmayan, yani manevi yönü bulunmayan bir medeniyetin -vücut bulamayacağı gibi- uzun süre yaşaması da mümkün değildir. Diğer yandan dinler ancak siyasi-dünyevi kurumların yarattığı hukuk düzeni ve güvenlik içinde ayakta kalabilirler. Şüphesiz dinler hukuk düzenini daima etkilemişlerdir. Fakat kendi başlarına siyasi, dünyevi, idari yapı yaratamazlar; çünkü devlet, siyasi ve dünyevi güçlere, yani maddiyata dayandığı için dinin temsil ettiği manevi inançlardan ayrı bir siyasi varlıktır. Evet, din kısa süre için kendi devletini yaratabilir, fakat bu din-devlet beraberliği uzun sürmez, İslam'da Hazreti Muhammed ve Halife Ebu Bekir zamanında din-devlet ayrılığı yoktu, çünkü Müslüman toplumu farklılaşmamıştı, küçüktü. Halife Ömer zamanında ümmet genişleyince devlet de idari bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Din-devlet ikiliği İslam'da devamlı tartışma konusu olmuştur fakat sonunda İb'n Teymiyye gibi köktenci düşünürler bile devletlerin lüzumunu-zaruretini kabul etmişlerdir”.

²⁹ “Efendiler, meselenin bir daha tekerür etmemesi ricası ile bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksut olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Lâz değildir. Fakat hepsinden mürekkep ‘anasır-ı İslamiyedir’, samimî bir mecmuadır. Binaenaleyh bu heyet-i âliyenin temsil ettiği hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsur-u İslam'a münhasır değildir. Anasır-ı İslamiye'den mürekkep bir kütleye aittir. Bunun böyle olduğunu hepimiz biliriz. Binaenaleyh muhafaza ve

Mülakat edilenler, TSK’nın ciddi boyutlarda etnik ve dini ayrışmalara yol açacağı cihetiyle, ‘Kürt açılımı’, ‘Barzani ile yakınlaşma’, ‘laiklik karşıtı söylem ve eylemler’ ile ‘tarikat ve cemaatlerden ve mensuplarının devlet kadrolarına sızması’ konularından ötürü kaygı duyduğu ifade edilmiştir. Geline aşamada, 2013’te başlayan ‘çözüm süreci’ 2015 yılında, siyasi otorite- Barzani yakınlaşması ise 2017 yılında fiilen sona ermiş; FETÖ’ye karşı sürdürülen kararlı mücadele neticesinde siyasi otorite arasında uzlaşmazlığa konu olan ayrılıkçı Kürt meselesi ve din-devlet ilişkisi üzerinde, an azından günümüz itibarıyla, uzlaşma sağlanmıştır. Ancak bu uzlaşmanın kalıcılığının, ancak ve ancak, sözü edilen süreçlere benzer girişimlerde, askerler ve vatandaşları da içine alan geniş katımlı uzlaşmalarla sağlanabileceği değerlendirilmektedir.

İtaat kavramının toplumun bütün katmanlarında benzer kültür kalıplarıyla kurulmasının, bozucu etkisi kadar yapıcı etkisi de olabilecektir. Bu nedenle itaat/itaatsizlik kültürü sivil-asker ilişkilerinde uzlaştırıcı bir düzlem olarak da kullanılabilir. Siviller ile askerlerin itaat kavramına bakış biçimleri arasındaki farklılığın telâfisi kapsamında akla gelen ilk şey, itaate ilişkin konuları düzenleyen, yasal, yapısal ve toplumsal düzenlemelerdir. Bu düzenlemelerden kasıt sadece askerliğe ilişkin olan düzenlemeler değildir. Diyanet, üniversite ve basın yayın gibi önde gelen bilgilendirme kaynakları yoluyla devşirilen itaat anlayışının da bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca, TSK’da profesyonelleşme sürecinin ivmesine paralel olarak, itaate ilişkin sivillerle askerleri birbirinden ayıran bakış biçimlerinin farklılığında azalma olacağı düşünülmektedir.

Askerî eğitimin, demokratik kontrolün ihtiyaçlarına göre düzenlenmesi fikri üzerinde mülakat edilenlerin tamamının katıldığı geniş çaplı bir uzlaşma söz konusudur. Bu nedenlerle askerî eğitim, öğretim ve eğitici formasyonunun MEB’in ve YÖK’ün çerçevesini kuracağı geniş katımlı bir düzenlemeyle yeniden ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Araştırma sonuçları, askerî okullarda görevli öğretmenlerin tümünün asker olması yerine öğretim kadrosunun karma bir eğitici formasyonu ile değiştirilmesi gerektiği konusunu, başta gelen bir önlem olarak ortaya koymuştur. Keza eğitim müfredatının, sosyal bilimleri daha çok kapsayacak biçimde genişletilmesinin, faydalı olabileceği de dile getirilmiştir. Bir başka dikkat çekilen husus ise, küçük yaşlarda başlatılan askerî okul öğretiminin başlangıç yaşının daha ileriye çekilmesidir.³⁰ Ayrıca, askerî okulların bilimsel vasfını geliştirmede, başta üniversiteler olmak üzere, teknoloji araştırma kuruluşlarının da desteğinin sağlanmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Mülakat bulguları, TSK’nın, tarihsel süreç içerisinde gerçekleştirdiği cuntalaşmayı önleyici düzenlemeler sonrasında, büyük ölçüde, komuta kademesinin en üstü tarafından kontrol edilebilir bir kurum olma özelliği kazandığına işaret etmektedir. Bu durum, TSK’nın siyasi otorite tarafından kontrol edilebilir olmasının da siyasi otoritenin başı ile komuta kademesinin tepesi arasında sağlanabileceği gibi bir sonuca

---

müdafaasıyla işgal ettiğiniz millet bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslamiye’den mürekkeptir” (Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 1997: 74-75).

³⁰ Araştırma verileri, 2015 yılına aittir. Ancak, bilindiği üzere 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrasında gelişmeler sonucunda bu askerî okullar Kanun Hükmünde Kararname - KHK ile kapatılmıştır.

varmamızı da kolaylaştırmaktadır. Nitekim bulgular, 2000’li yıllarda siyasi otorite ile asker elitler arasında belirgin bir uzlaşma sağlanabildiğini, buna karşın mevcut uzlaşma çerçevesinin yeterli olmadığı ve mevcudun ötesine taşınan ve vatandaşı da kapsayacak bir demokratik uzlaşma çerçevesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Diğer bir deyişle, 2000’li yıllarda sivil ve asker elitler arasında belirgin bir uzlaşma sağlanabilmesi nedeniyle pek çok demokratik gözetim düzenlemesi hayata geçirilmiştir. Ancak tekrar etmek gerekirse, TSK içine sızmış FETÖ mensuplarının 15 Temmuz’daki darbe kalkışması sonrasındaki tartışmalar da göstermiştir ki, mevcudun ötesine taşınacak ve vatandaşı da kapsayacak bir demokratik uzlaşma çerçevesine ihtiyaç vardır. Bu türden bir uzlaşma için de, sadece demokratik gözetim değil, bütün siyasi nitelikli karar alma süreçlerinin şeffaflaştırılması ve vatandaşın siyasal katılımına imkân verecek biçimde düzenlenmesi, özel bir önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

Huntington’a (1993) atfedilen klasik liberal sivil-asker ilişkileri çerçevesinde düzenlenen Batı tipi siyasi kontrol standartlarında, askerlerin siyasete müdahalesi, siyaset kurumlarının orduları kontrole ilişkin rol ve işlevlerinin yetersizliği durumuna özgü bir hal olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, siyasi kontrol unsurları vasıtasıyla, mutlak biçimde, siyasi otoriteye tabi kılınmış bir ordu yapısı (civilian supremacy) temel öngörüdür. Bu çerçevede, sorumluluk ve uzmanlık alanları, siyasetin uzmanlık alanından ayrıştırılmış (separation) ve siyasetin dışına çıkarılmış (isolation) bir ordu yapısının, sağlıklı bir sivil-asker ilişki modelini garanti edeceği varsayılmaktadır. Gerek AB uyum süreci kapsamında gerekse de 15 Temmuz 2016’dan sonra gerçekleşen reformlar ile Türk sivil-asker ilişkilerinin, Batılı örneklerinden farklılaşan yönlerine ilişkin yasal yapısal ve kurumsal düzenlemelerin neredeyse tamamı gerçekleştirilmiştir. Buna rağmen Türkiye’de Avrupa standartlarıyla bütünüyle uyumlu ve istikrarlı bir demokratik gözetim modelinin tesis edilebildiğini söyleyebilmek güçtür. Bunun en önde gelen nedeninin, demokratik gözetim düzenlemelerinin siyasi otorite dayatmasıyla ve/veya siyasi otorite ile askerler arasındaki kapalı kapılar ardındaki uzlaşmalar yoluyla gerçekleştirilmesi olduğu değerlendirilmektedir. Bir diğer deyişle Türk sivil-asker ilişkilerini Avrupa standartları gerisinde tutan şey asıl etken, sivil-asker ilişkisi düzenlemelerine ilişkin karar verme süreçlerinin dışında tutulan Türk vatandaşlarının konuya ilişkin bilgi eksikliği ile askerleri bu konulara ilişkin olarak yetkili gören geleneksel anlayıştır. Oysaki en başta 15 Temmuz darbe kalkışmasında olduğu gibi, Türkiye’nin tarihsel geçmişindeki sivil-asker ilişkilerine yönelik inceleme sonuçları, siyasi otorite, askerler ve vatandaşlar arasındaki uzlaşma/uzlaşmazlıkların askerî darbeleri teşvik etmede de caydırmada da etkili olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de de, TSK’yı siyasete ve bu yolla toplumsal yaşama müdahaleye zorlayan yasal yapısal ve kurumsal nedenlerin varlığı tartışılmazdır. Ancak diğer pratiklerden farklı olarak, onun Türk toplumunca algılanan yeri ve örgütlenme özelliklerinden ötürü, vatandaşlar, aydınlar ve hatta siyasetçilerce de, devlet düzenini sağlamaya yönelik olarak siyasete müdahaleye davet edildiği de, inkârı güç bir gerçektir. Bu bağlamda, demokrasiyi özümseyecek toplu bir siyasal kültür örüntüsünü yaratmanın gücü ve etkisi, askeri darbeleri önlemeye yönelik yasal, yapısal ve kurumsal düzenlemelerin bu ilişkiyi

tanzim etmedeki gücü kadar hatta daha da önemlidir. TSK’nın demokratik kontrolünün önde gelen ve vazgeçilemeyecek hedefi, onu siyasi otoriteye, geri dönüşlere neden olmayacak bir biçimde, bağlamaktır. Bu da ancak, yetki ve sorumluluk alanlarının mümkün olduğunca açık şekilde tarif edildiği şeffaf bir demokratik gözetim modelini uzlaşlar yoluyla hayata geçirerek başarılabilecektir. Keza araştırma bulguları da, Türkiye’de istikrarlı bir demokratik gözetim modelinin askeri elitler ile vatandaşlar arasında diyalog, işbirliği, değer ve hedeflerin paylaşımına dayalı bir uzlaş zemini üzerine bina edilebileceğini göstermektedir.

Sonuçta, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerinde yaşanan temel zorluklar, kurumsal nedenlerden ziyade, ilişki tarafları arasındaki kültürel ayrışmalardan kaynaklanmaktadır. Başta, din-devlet ilişkileri, ayrılıkçı Kürt sorunu, militarist, otoriteryen eğilimler üreten eğitim ve kültür kalıpları olmak üzere siyasal kültürde ayrışmalara yol açan ve bu yönüyle demokrasi krizi yaratan sorunlar çözümlerse, bu uyumun yeniden sağlanabileceği ve Türkiye’de istikrarlı bir demokratik gözetim modelinin tesisinin mümkün olabileceği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA :

AGİT (1993). Code of Conduct on Politico-Military Aspects of Security. Programme for Immediate Action Series, No. 7, <https://www.osce.org/fsc/41355?download=true>, (erişim tarihi: 31.03.2018).

AKÇA İ. (2006), **Militarizm, Kapitalizm ve Devlet: Türkiye’de Orduyu Yerli Yerine Koymak**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Boğaziçi Üniversitesi.

AKDOĞAN, Y. (2004), **Muhafazakâr Demokrasi**, Alfa Yayınları, İstanbul.

AK PARTİ (2012), **2023 Siyasi Vizyonu, Siyaset-Muhafazakâr Demokrat Kimlik**, <https://www.akparti.org.tr/upload/documents/akparti2023siyasivizyonuturkce.pdf>, (erişim tarihi: 20.04.2018).

AKYAZ D. (2002), Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine, İletişim Yayınları, İstanbul.

ALTINAY A. G. (2004), **The Myth of the Military-Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey**, Palgrave MacMillan, New York.

ALTINAY H. (2010), Sosyal Çatışma ve Din, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 187-215

ATATÜRK DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU, ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ (1997), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri Cilt: I-III**, Ankara.

AYDINLI, E. (2009), A Paradigmatic Shift for the Turkish General and an End to the Coup Era in Turkey, **The Middle East Journal**, Volume 63, Number 4, 2009, s. 581–596, Middle East Institute.

BAYRAMOĞLU, A. ve İnel, A. (2005), **Almanak Türkiye 2005-Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim**, http://tesev.org.tr/wp.content/uploads/2015/11/Almanak_Turkiye_2005_Guve_nlik_Sektoru_ve_Demokratik_Gozetim.pdf, (erişim tarihi: 12.03.2018).

BIHIMYA, K. (1977), **Civil Military Relations: A Comparative Study of India and Pakistan**, PhD Dissertation, Rand Post Graduate School, Santa Monica, California, USA.

BRÖCKLING, U. (2008), **Disiplin: Askerî İtaat Üretiminin Sosyolojisi ve Tarihi**, Çev. Veysel Atayman, Ayrıntı Yayınları, İkinci Basım, İstanbul.

BORN, H., Fluri, P. ve Johnsson, A. (2003), **Handbook for Parliamentarians No: 5, Parliamentary oversight of the security sector: Principles, mechanisms and practices**, IPU/DCAF, Geneva, and Belgrade.

CİZRE-Sakallıoğlu Ümit, (2006), **Muktedirlerin Siyaseti**, İstanbul: İletişim Yayınları.

DEMİREL, T. (2010), 2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset: Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu, **SETA Analiz**, Sayı 18.

FALTAS, S. ve JANSEN, S. (2006), Governance and the Military: Perspectives for Change in Turkey, **Papers of a Project Managed by the Centre for European Security Studies (CESS)**, in the Netherlands, in co-operation with the Istanbul Policy Center (IPC)

GREENWOOD, D. (2005), **Türk Sivil-Asker İlişkileri ve Avrupa Birliği: Süregelen Buluşmaya Hazırlık**, <http://www.cess.org/publications/occasionals/view/?id=6>, (erişim tarihi: 19.03.2018).

GÜNEŞ, T. (1983), **Araba Devrilmeden Önce**, Kaynak Yayınları, İstanbul.

HUNTINGTON, S. P. (1993), **Asker ve Devlet**, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara.

KARPAT, K. (2010), **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş Yayınları, İstanbul.

LUCKHAM, R. (1971), A Comparative Typology of Civil-Military Relations, **Government and Opposition**, Volume 6, Issue 1, s. 5–35.

MONTERO, C. C. (2007), “Study on Democratic Control of Armed Forces, Who Controls”, **DCAF Backgrounder**, EU Venice Commission, Strasbourg, France.

NARLI, N. (2003), Initiatives for Transparency-Building in Turkey: International, Domestic and Regional Factors, **Information & Security**, Volume 11, pages: 34–54.

NARLI, N. (2004), **Aligning Civil-Military Relations in Turkey: Transparency Building in Defense Sector and the EU Reforms**, http://www.bundesheer.at/pdf_pool/publikationen/10_wg9_taf_110.pdf, (erişim Tarihi: 25.03.2018).

NARLI, N. (2008), Turkish Politics: More Democracy and Europe or More Islam? **FRIDE Comment**, (May 2008), http://fride.org/descarga/COM_Turkey_Europe_ENG_may08.pdf, (erişim tarihi: 29.03.2018).

NARLI, N. (2009) Changes in the Turkish Security Culture and in the Civil-Military Relations, **Strategic Culture and Security Sector Reform**, s. 56–84, Western Balkan Security Observers Meeting in Belgrade.

PLÂTON (2001), **Devlet**, (Çeviren Canan Eyi), Gün Yayıncılık, İstanbul.

ÖRS, B. (1996), **Türkiye’de Askerî Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, Der Yayınları, İstanbul.

SAFİ, İ. (2005), **Türkiye’de Muhafazakârlığın Düşünsel-Siyasal Temelleri ve Muhafazakâr Demokrat Kimlik Arayışları**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, <http://acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/1689>, (erişim tarihi: 25.03.2018).

SCHIFF, R. L. (1995), Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance, **Armed Forces and Society**, Volume 22, Number 1, fall 1995.

ULUÇAKAR, M. (2013), **Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri ve Ordunun Demokratik Kontrolü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD, Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Turkey has been experiencing significant political transformations since the beginning of 2000s. When considering the security sector, the most evident changes undeniably took place in the relationship between the civilian and the military leadership. There had been numerous legal and institutional measures to prevent the military interventions between 2002 and 2016, nevertheless; Turkey witnessed the bloodiest coup attempt, perpetrated by the Gulenist soldiers, on 15 July 2016. However, all segments of the Turkish society blamed Gulenist sect, rather than the military, as the perpetrator of the failed coup, not only the failed coup attempt but also the preceding process aiming at ending the military guardianship plummeted the armed forces’ standing: as the most trusted institution in the country. The failed coup attempt and the following measures that are taken to realign civil-military relations, paved the way for reopening the debates on the issue of democratic governance amongst academic circles, as well as media outlets. In the above-mentioned process’, it seems that the delicate relationship emerged between the civilian and the military leadership on the one side and the lack of transparency in this regard became reason for concern on the other.

The main proposition of this paper is that a democratic governance model, based on dialogue, co-operation and shared objectives among the civil, the military elites and the citizenry, would not only makes the military intervention less likely but also be the most convenient model for Turkish civil-military relations. Such model might be set if the problems paving the way for the divergences between the civilian and the military leadership are solved. With those in mind, the aim of this paper is to analyze and discuss the realm of discordances, as well as the potential for concordance for setting a civil-military relation that is convenient with the Western norms and standards. The study begins with the examination on what the Western civilian control means are, how they are applied and differ from the Turkish samples. Then, the main dilemmas of the

Turkish civil-military relations and the degree of concordance between the civil and the military elites on those matters are discussed. Finally, the possibilities for setting a democratic governance model, based on dialogue, co-operation and shared objectives among the civil, the military elites and the citizenry, are investigated.

The data needed were collected mainly from the secondary resources and interviews done with the 16 military background staff. The interviews were designed to include retired military officers who had served in high-level command posts, academics who have military backgrounds, and scholars who have been discharged from the TAF due to their alleged illegal left, right, radical, religious, or reactionary views, in the aftermath of military interventions. Within this context, 10 retired generals and colonels, 4 academics with military backgrounds, and 3 scholars discharged from the military due to their alleged illegal political views after the 1980 and 1997 coups were interviewed. The citizenry is added as the part of the civil-military relations to widen the scope of the research and to form a normative criterion, because the citizenry has always been effective both fostering and deterring military interventions. Data related to the citizenry perceptions were collected through the researches done by several research companies.

Study concludes that the main dilemmas of the Turkish civil-military relations are stemmed from the cultural divergences among the related parties. The concordance could be achieved if the problems paving the way for the political divergences, and triggering democratic crises on that sense, such as; religion-state relations, separatist Kurdish question and cultural patterns fabricating militarist and authoritarian tendencies were tackled. It is estimated that the study enable to better understand and construe the dynamics of the Turkish civil-military relations and thus contribute the related literature.